વારસે મળ્યું વઢવાણ

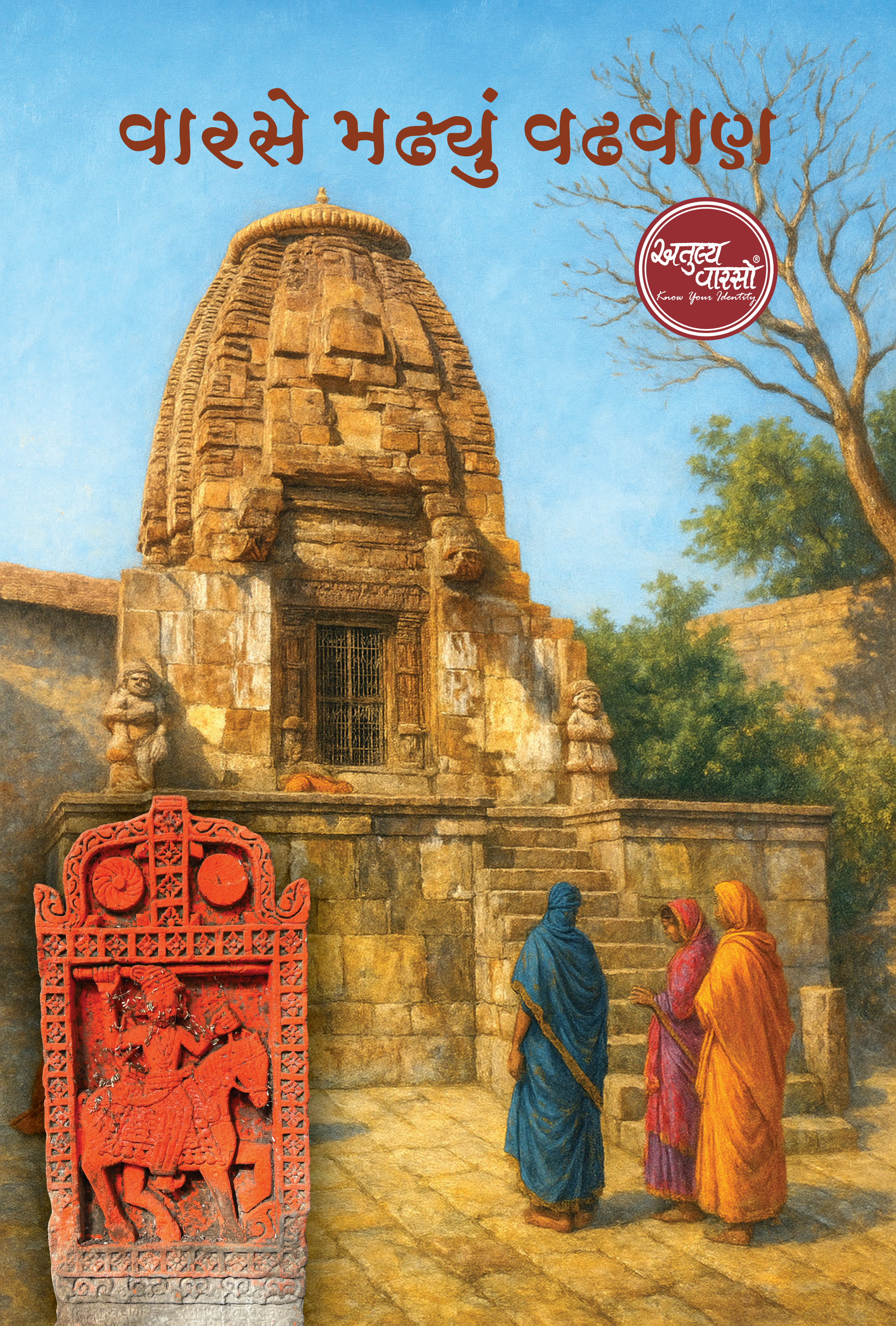

વારસે મળ્યું વઢવાણ

અનુક્રમણિકા

3 પ્રસ્તાવના
૭ 'શુભેચ્છા સંદેશ'
૮ પ્રકાશકીય
૯ વઢવાણ નગરનો પરિચય
૧૪ ઇતિહાસની અટારીએથી
૧૭ આઝાદી અને વઢવાણ
૧૯ સમાજજીવન
૨૦ વાણિજ્ય
૨૨ શિક્ષણ
૨૪ ધાર્મિક અને સાંસ્કૃતિક વારસો
૨૬ પરિવહન
૨૭ પ્રશાસનની દ્રષ્ટિએ
૨૮ હવા મહેલ
30 રાણકદેવી મંદિર
33 જળ સ્થાપત્યો

સંશોધન:
હિસ્ટોરિકલ એન્ડ કલ્ચરલ રીસર્ચ સેન્ટર

પ્રકાશન, ડીઝાઇન અને માર્કેટિંગ:
અતુલ્ય વારસો પ્રા. લિ., ગાંધીનગર

પ્રેરક:
ડૉ. નવનાથ ગવ્હાને IAS,
કમિશ્નરશ્રી, સુરેન્દ્રનગર મહાનગરપાલિકા

કિંમત: રૂા. ૧૦૦/-

સરનામું: એ - ૨૦૩, બિઝનેસ પાર્ક, HDFC બેંક ની ઉપર,
PDPU રોડ, ગાંધીનગર - ૩૮૨૪૨૧

સોશિયલ મિડીયા લિંક :
9825129703, 9328312363
atulyavarso
@AtulyaVarso001
atulyavarso.magazine
atulyavarso@gmail.com
info.atulyavarso@gmail.com
@AtulyaVarso_official

પ્રસ્તાવના

ગુજરાત રાજ્ય તેની અદ્ભુત ઐતિહાસિક અને સાંસ્કૃતિક વિરાસતને કારણે વિશ્વભરમાં આગવું સ્થાન ધરાવે છે. રાજ્યના ખૂણેખૂણામાં પ્રાચીન સભ્યતા, કલા અને સ્થાપત્યના અનમોલ અવશેષો સચવાયેલા છે. આવું જ એક વારસે મળ્યું નગર છે, સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાનું વઢવાણ.

ગુજરાતના સુરેન્દ્રનગર જિલ્લામાં આવેલું વઢવાણ માત્ર એક ભૌગોલિક સ્થાન નથી, પરંતુ શૌર્ય, સ્થાપત્ય અને અદ્ભુત કલાનું કેન્દ્ર રહેલું છે. ઝાલા રાજપૂત શાસકોના પ્રભાવ હેઠળ રહેલું આ પ્રાચીન નગર આજે પણ પોતાની ભવ્યતા અને સમૃદ્ધ ઇતિહાસને કારણે સૌનું ધ્યાન ખેંચે છે. વઢવાણનું મૂળ નામ વર્ધમાનપુર કે વર્ધમાનપુરી હતું, જે જૈન તીર્થંકર વર્ધમાન મહાવીરના નામ પરથી આવ્યું છે. એવું મનાય છે કે મહાવીરે અહીં આવીને યક્ષ શૂલપાણિને સન્માર્ગે વાળ્યા બાદ આભારી ગામ લોકોએ અસ્થિગ્રામનું નામ બદલીને વર્ધમાનપુર રાખ્યું હતું. શિલાદિત્ય ચોથાના દાનપત્ર (ઇ.સ. ૬૯૫-૭૧૦) અને 'પ્રબંધ ચિંતામણી'માં પણ તેનો ઉલ્લેખ મળે છે, જે સ્પષ્ટ કરે છે કે વઢવાણનું અસ્તિત્વ અણહિલવાડ પાટણ કરતાં પણ ઘણું જૂનું છે.

અકબંધ કિલ્લો, રાજમહેલો અને વ્યૂહાત્મક દરવાજાઓ

વઢવાણની ઓળખ તેના મજબૂત ઐતિહાસિક કિલ્લાથી થાય છે, જેનો પાયો ચાવડા રાજવીઓના શાસન (ઇ.સ. ૮૦૨-૯૧૫) દરમિયાન નંખાયો હતો. આ કિલ્લાનું સૌથી મોટું આકર્ષણ એ છે કે તે આજે પણ અકબંધ (સંપૂર્ણ) સ્થિતિમાં છે, જે પ્રાચીન ઇજનેરી કૌશલ્યનો ઉત્તમ પુરાવો છે. કિલ્લાની સરેરાશ ઊંચાઇ ૮ મીટર જેટલી છે અને પાછળથી સિદ્ધરાજ જયસિંહ દ્વારા તેનું સમારકામ કરાવાયું હતું. આ કિલ્લાની સુરક્ષા પ્રણાલી તેના વ્યૂહાત્મક રીતે ગોઠવાયેલા પ્રવેશદ્વારોમાં જોવા મળે છે. પૂર્વમાં શિયાણી દરવાજો છે, પશ્ચિમમાં લાખુ દરવાજો અને ખાંડીપોળનો દરવાજો છે, ઉત્તરમાં ધોળી પોળ દરવાજો અને ભોગાવો નદી પર બારી તથા દક્ષિણમાં ખારવાની પોળનો દરવાજો આવેલા છે. નગરના અન્ય સ્થાપત્યોમાં મહારાજા દાજીરાજજીએ શરૂ કરાવેલો અધૂરો પાંચ મજલાનો હવા મહેલ અને બાલચંદ્ર વિલાસ પણ મુખ્ય છે.

હવા મહેલ: વઢવાણના તત્કાલીન રાજવી શ્રી દાજીરાજજીએ શહેરના પશ્ચિમ છેડે ધર્મતળાવની મધ્યમાં આ ભવ્ય હવા મહેલ બનાવવાનું આયોજન કર્યું હતું. આ મહેલ પાંચ માળનો બનાવવાનો

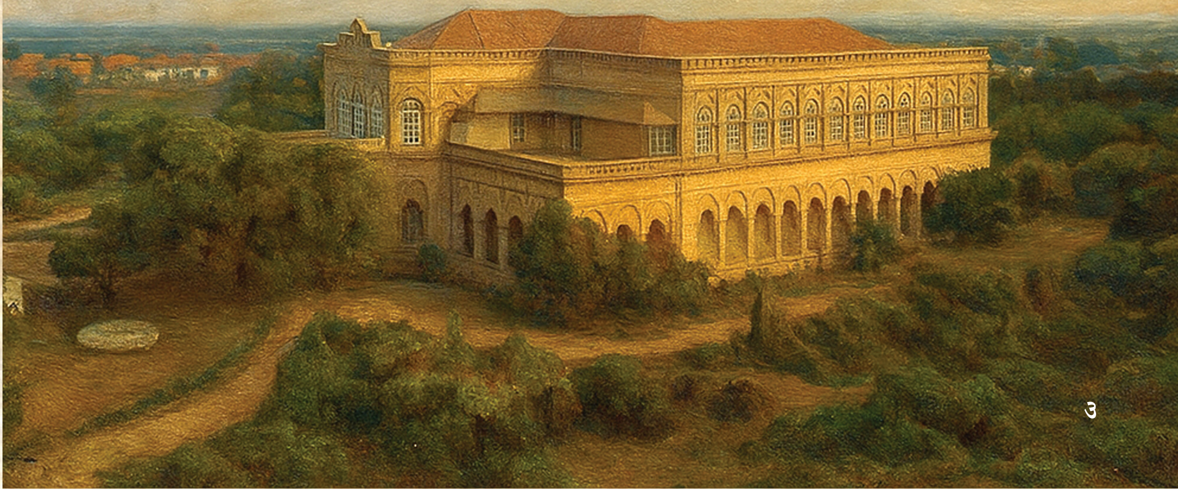

વિચાર હતો, જેના માટે મહારાજાએ ઈટલીથી સંગેમરમરના લાલ પથ્થરો મંગાવીને સફેદ પથ્થરોની વચ્ચે અદભૂત નકશીકામ કરવાનું સપનું જોયું હતું. મહેલમાં ૨૪ કમાન અને ૪૮ નકશીદાર સ્તંભો ધરાવતો એક વિશાળ હોલ છે, જેના ચારેય ખૂણામાં અર્ધગોળાકાર ઝરૂખાઓ આવેલા છે. દુર્ભાગ્યવશ, મહેલનો પ્રથમ માળ તૈયાર થઈ ગયા (૨૦% કામ) પછી તેના બીજા માળનું કામ ક્યારેય આગળ ન વધ્યું અને આજે પણ તે રાજવીનું સપનું અધૂરું રહીને ખંડેર હાલતમાં જોવા મળે છે.

જળ સ્થાપત્યની ભવ્યતા: વઢવાણની ત્રણ મુખ્ય વાવ

વઢવાણનું જળ સ્થાપત્ય ગુજરાતના શ્રેષ્ઠ સ્થાપત્યોમાં સ્થાન ધરાવે છે. તેરમી-ચૌદમી સદીમાં બંધાયેલી ત્રણ મુખ્ય વાવ ઇતિહાસ અને કલાનું દર્શન કરાવે છે:

માધાવાવ (માધવ વાવ): આ વાવનું બાંધકામ ઈ.સ. ૧૨૯૪માં વાઘેલા વંશના મંત્રી માધવ દ્વારા તેમના માતા-પિતાની સ્મૃતિમાં કરાયું હતું. આ વાવ ગુજરાતની ઉત્તમ 'નંદા' પ્રકારની વાવ પૈકીની એક છે, જે તેના ઝીણવટભર્યા કોતરણી કામ, બહુમાળી પૅવેલિયન અને જટિલ શિલ્પકલા માટે પ્રખ્યાત છે. તેની સાથે બત્રીસ લક્ષણા રાજકુંવર અને તેમના પત્નીશ્રીના ઐતિહાસિક બલિદાનની કરુણ ગાથા જોડાયેલી છે, જેના પછી વાવમાં પાણી આવ્યું હતું.

ગંગા વાવ: વઢવાણ શહેરની પૂર્વ દિશામાં ગંદવડા તળાવ પાસે આવેલી આ વાવ વાઘેલા રાજાની મહારાણી સાથે આવેલી દાસી ગંગાબાઈની યાદમાં મહારાણીશ્રી એ બંધાવી હતી. આ કલાત્મક રચના પાંચ માળ ધરાવે છે.

લાખુ વાવ: આ વાવ વિસલદેવની મહારાણીની દાસી લાખુની યાદમાં મહારાણીશ્રીએ બંધાવેલી છે. લાખુપોળના દરવાજાની બહાર આવેલી આ વાવ લાલ રેતિયાળ પથ્થરની બનેલી એક સાદી અને મજબૂત જળસંચય પ્રણાલી છે.

આ ત્રણેય વાવો ઉપરાંત ચાર જેટલાં તળાવો અને ધર્મતળાવ નજીકનું ચરમાળિયા નાગનું મંદિર પણ અહીંના સાંસ્કૃતિક મહત્વને વધારે છે, જ્યાં નાગપંચમીનો મેળો ભરાય છે.

સતી રાણકદેવી, પાળિયા અને ચારણ ગઢવીઓનો વારસો

વઢવાણની ભૂમિ વીરતા અને બલિદાનની ગાથાનો વારસો ધરાવે છે. ભોગાવો નદીના દક્ષિણ કાંઠે આવેલું ૧૦૦૦ કરતાં પણ વધુ વર્ષ જૂનું શ્રી રાણકદેવીનું મંદિર અહીંનું સૌથી પવિત્ર સ્થળ છે. જૂનાગઢના રા'ખેંગારના પત્ની રાણકદેવીએ સિધ્ધરાજ જયસિંહના આગ્રહ સામે સતીત્વનું રક્ષણ કરવા અહીં સતીત્વ ધારણ કર્યું હતું. આ મંદિર સોલંકી-યુગની પરંપરાગત કોતરણીવાળી સ્થાપત્યકલા દર્શાવે છે. મંદિરના પરિસરમાં ધર્મના કાજે ધીંગાણા કરનાર ૨૫૦ થી પણ વધુ, સર્વ જ્ઞાતીના પાળિયા આવેલા છે, જે આ ભૂમિના લોકોના શૌર્યપૂર્ણ બલિદાનની ગાથા રજૂ કરે છે.

વઢવાણના દરબારોમાં ચારણ (ગઢવી) સમાજનું પણ મોટું યોગદાન રહ્યું છે. ચારણ કવિઓ માત્ર કવિઓ જ નહોતા, પણ રાજાઓના વિશ્વાસુ સલાહકાર, ઇતિહાસના મૌખિક વાહક અને સંસ્કૃતિના રક્ષક હતા. તેમણે પોતાની ડિંગળ અને ગુજરાતી કવિતાઓ દ્વારા રાજાઓની વીરતા, ઉદારતા અને રાણકદેવી જેવા બલિદાનોને અમર બનાવીને આ નગરના ઇતિહાસને સાહિત્યમાં કાયમ માટે જાળવી રાખ્યો છે. ચારણ કવિઓએ "બકરાની જમાળ, પૃથ્વીરાજ ભારત" જેવા અનેક કાવ્યો અને રચનાઓમાં આ ઇતિહાસને સજીવ રાખ્યો છે.

સાહિત્યિક સમૃદ્ધિ, શિક્ષણ અને ઉદ્યોગોનું કેન્દ્ર

કવિ દલપતરામ

મનુભાઈ પંચોળી (દર્શક)

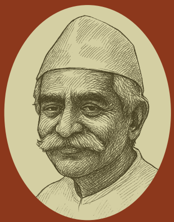

જુગતરામ દવે

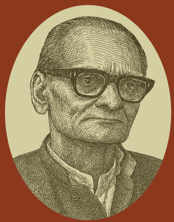

કવિ પ્રજારામ રાવળ

વઢવાણ સાહિત્ય અને શિક્ષણનું પણ એક મહત્વનું કેન્દ્ર રહ્યું છે. આ ભૂમિએ કવિ દલપતરામ, મહાકવિ ન્હાનાલાલ, મનુભાઈ પંચોળી (દર્શક), જુગતરામ દવે અને કવિ પ્રજારામ રાવળ જેવા અનેક પ્રતિષ્ઠિત લેખકો આપ્યા છે, જેમણે ગુજરાતી સાહિત્યને સમૃદ્ધ કર્યું છે. શૈક્ષણિક રીતે, શહેરમાં બાલમંદિરો, પ્રાથમિક-માધ્યમિક-ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળાઓ અને શિક્ષકો માટેની તાલીમી કૉલેજ તથા છાત્રાલયો વગેરે આવેલા છે. ધાર્મિક રીતે, અહીં જૈનોનાં (દિગંબર-શ્વેતાંબર), હિન્દુઓનાં અને સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયનાં મંદિરો આવેલાં છે.

સુરેન્દ્રનગર-વઢવાણની વિશિષ્ટ હસ્તકળાઓ :

સુરેન્દ્રનગર જિલ્લો તેની જીવંત અને પ્રાચીન હસ્તકળા પરંપરા માટે જાણીતો છે, જેમાં વણાટ, રંગકામ અને ધાતુકામ જેવી કળાઓનો સમાવેશ થાય છે.

ટાંગલિયા વણાટ

ટાંગલિયા એ સૌરાષ્ટ્રની પ્રખ્યાત અને અનન્ય હાથવણાટ કળા છે, જે ઘેટાંના ઊનમાંથી બને છે. આ કળામાં પરંપરાગત ખાડાના (Pit) કરઘા પર વધારાના દોરાનો ઉપયોગ કરીને ટપકાંવાળી (Daana) અને ભૌમિતિક ડિઝાઇનો બનાવવામાં આવે છે. કાળી પૃષ્ઠભૂમિ પર લાલ બોર્ડર અને રંગીન ટપકાં તેની આગવી ઓળખ છે, જેને તેની વિશિષ્ટ શૈલી માટે GI (Geographical Indication) ટેગ પણ મળેલ છે.

પટોળા

પટોળા વણાટની ઘણી પ્રાચીન કળા છે. રાજકોટ પટોળા તેની સિંગલ-ઇકત (Single Ikat) શૈલી માટે જાણીતા છે, જેમાં માત્ર તાણાના (Warp) દોરાને જ બાંધીને રંગવામાં આવે છે. આ કાપડ સંપત્તિ અને સાંસ્કૃતિક ગૌરવનું પ્રતીક માનવામાં આવે છે. સુરેન્દ્રનગર શહેર અને આસપાસના ૧૫૦થી વધુ વણકર સમાજના કલાકારો આ કળાનું જતન કરી રહ્યા છે, જેને તેની વિશિષ્ટ શૈલી માટે GI (Geographical Indication) ટેગ પણ મળેલ છે.

વઢવાણની બાંધણી

વઢવાણ એ ભારતની સૌથી જૂની કાપડ કળાઓમાંની એક, બાંધણી (ટાઇ-ડાઇ) નું એક મોટું ઐતિહાસિક કેન્દ્ર છે. આ કળામાં કાપડને કૌશલ્યપૂર્વક બાંધીને અને પછી રંગોમાં ડુબાડીને સુંદર ભાત બનાવવામાં આવે છે. ભૂતકાળમાં, વઢવાણની બાંધણી તેની ઉચ્ચ ગુણવત્તાને કારણે શાહી પરિવારો અને લગ્ન સમારોહમાં શુભ પ્રતીક તરીકે લોકપ્રિય હતી, જેનો ગૃહઉદ્યોગ આજે પણ જીવંત છે.

વઢવાણના પિત્તળના ઘડા

વઢવાણ પિત્તળના માટીના ઘડાની શૈલીમાં બનેલા વાસણો માટે જાણીતું છે, જેને સ્થાનિક ભાષામાં 'બેડા' કે 'ઘડા' કહેવામાં આવે છે. આ વાસણો હાથથી ટીપીને બનાવવામાં આવે છે અને તે પરંપરાગત માટીના ઘડાનો આકાર જાળવી રાખે છે, પરંતુ ધાતુના કારણે વધુ ટકાઉ હોય છે. ગુજરાતી સંસ્કૃતિમાં શુદ્ધતા અને ધાર્મિક વિધિઓ માટે પાણી સંગ્રહ કરવા માટે તેનું વિશેષ સાંસ્કૃતિક મહત્વ છે, જેનું જતન અહીંના કંસારા સમાજ દ્વારા કરવામાં આવે છે.

વઢવાણ એ ગુજરાતના એક એવા નગરનો સમગ્ર પરિપ્રેક્ષ્ય રજૂ કરે છે જ્યાં અત્યંત પ્રાચીન ઇતિહાસ, ઉત્કૃષ્ટ જળ સ્થાપત્ય, સાહિત્યિક સમૃદ્ધિ અને પરંપરાગત ઉદ્યોગોનું સુભગ સંયોજન જોવા મળે છે. વઢવાણની ભવ્યતા તેના કિલ્લાના દરવાજાઓથી લઈને માધાવાવના ગવાક્ષો અને અહીં જન્મેલા સાહિત્યકારોની રચનાઓમાં જીવંત છે.

વઢવાણ એ માત્ર એક ભૌગોલિક સ્થાન નથી, પરંતુ તે ગૌરવશાળી વિરાસતનું પ્રતીક છે. આ શહેર પોતાના સમૃદ્ધ ભૂતકાળને જાળવીને વર્તમાનમાં પ્રગતિ કરી રહ્યું છે અને ભવિષ્ય માટે પ્રેરણારૂપ બની રહ્યું છે.

સુરેન્દ્રનગર મહાનગરપાલિકા દ્વારા ૨૦૨૫-૨૬ માટે હેરિટેજ અને સર્વગ્રાહી વિકાસના પ્રોજેક્ટ્સ

સુરેન્દ્રનગર મહાનગરપાલિકાએ 'વિકસિત સુરેન્દ્રનગર ૨૦૪૭' ના વિઝન સાથે આગામી વર્ષ ૨૦૨૫-૨૬ માટે અનેક મહત્વાકાંક્ષી પ્રોજેક્ટ્સનું આયોજન કર્યું છે. આ યોજનાનો મુખ્ય ધ્યેય શહેરને 'સ્વચ્છ અને સુંદર સુરેન્દ્રનગર અને લીવેબલ અને હેરિટેજ સિટી' તરીકે વિકસાવવાનો છે. આ યોજનાના અમલીકરણ માટે તાજેતરમાં માન. મુખ્યમંત્રીશ્રી દ્વારા રૂ. ૨૫૭.૬૦ કરોડની ગ્રાન્ટ રીલીઝ કરવામાં આવેલ છે. માળખાકીય સુવિધાઓમાં, મુખ્યમંત્રી શહેરી સડક યોજના હેઠળ લગભગ રૂ. ૪૦ કરોડના ખર્ચે આઇકોનિક રોડ સહિતના માર્ગોનું નિર્માણ અને નવીનીકરણ કરવામાં આવશે, જેમાં અલકાપુરી, ઉપાસના રોડ અને નવા ૮૦ ફૂટ રોડ જેવા મુખ્ય વિસ્તારોને આવરી લેવાશે. પાણી પુરવઠા માટે AMRUT ૨.૦ પ્રોજેક્ટ દ્વારા ડિજિટલ પાઇપલાઇન નેટવર્ક સ્થાપિત કરવામાં આવશે, અને સ્વચ્છતા પર વિશેષ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને ડોર-ટુ-ડોર કચરાનું એકત્રીકરણ અને ઘન-પ્રવાહી કચરાનું ૧૦૦% વૈજ્ઞાનિક ઢબે વ્યવસ્થાપન કરવા પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. આ ઉપરાંત, આરોગ્ય અને જાહેર સુખાકારી માટે બે નવા સિટી સિવિક સેન્ટર, ટાઉનહોલનું નવીનીકરણ, કમ્યુનિટિ હોલ, યોગા સેન્ટર, લાયબ્રેરીનું નવીનીકરણ અને મોડેલ ફાયર સ્ટેશનનું નિર્માણ પણ આયોજનમાં સામેલ છે.

હેરિટેજ જતન અને સાંસ્કૃતિક આયોજનો

શહેરના સમૃદ્ધ ઐતિહાસિક વારસાનું જતન એ આ પ્રોજેક્ટ્સનું હૃદય છે. ઐતિહાસિક સ્થાનો જેવા કે રાણકદેવીનું મંદિર, હવા મહેલ, માધાવાવ, ગંગાવાવ અને વઢવાણના ગઢનું સંવર્ધન કરવામાં આવશે. સુરેન્દ્રનગર જે ઐતિહાસિક, ધાર્મિક, આધ્યાત્મિક અને વીરોની ભૂમિ, અને ઝાલાવાડનું હૃદય ગણાય છે, તેની ઓળખને ઉજાગર કરવા માટે ઝાલાવાડ હેરિટેજ મ્યુઝિયમ અને સંસ્થા વિકસાવવાનું આયોજન છે. સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ હેઠળ, હવા મહેલ ફેસ્ટિવલ (હવા મહેલ ખાતે ૧૦ કરોડના ખર્ચે લાઇટ એન્ડ સાઉન્ડ શોની દરખાસ્ત), હવા મહેલ ખાતે બચુદાન ગઢવી લોકસાહિત્ય સંમેલન, વડવાળા મંદિરમાં જન્માષ્ટમી મેળાનું આયોજન, અને ભગવાન મહાવીર જન્મ કલ્યાણ દિવસની ઉજવણી જેવા કાર્યક્રમો દ્વારા ધાર્મિક અને સાંસ્કૃતિક વારસાને જીવંત રાખવાનો પ્રયાસ કરાશે. આ ઉપરાંત ઐતિહાસિક ધરોહર આધારિત પેઇન્ટિંગ, ફોટોગ્રાફીની સ્પર્ધાઓ અને સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમોનું આયોજન કરવામાં આવશે

મનોરંજન અને શહેરનું સૌંદર્યીકરણ

શહેરી સૌંદર્યીકરણ અને મનોરંજન માટેના સ્થળોના વિકાસ પર વિશેષ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું છે. મનોરંજન માટેના સ્થળોનું ડેવલપમેન્ટ કરવામાં આવશે, જેમાં બોળા તળાવ સહિતના જાહેર જળાશયોનું સુશોભીકરણ અને મિયાવાકી પદ્ધતિથી અર્બન ફોરેસ્ટ બનાવવાનું લક્ષ્ય છે. આ તમામ કાર્યો સુરેન્દ્રનગરના ભવ્ય ભૂતકાળ અને ઉજ્જવળ ભવિષ્ય વચ્ચે સંતુલન સાધી, તેને એક આકર્ષક અને રહેવાલાયક શહેર બનાવવાની દિશામાં આગળ વધારશે.

- ડૉ. નવનાથ ગવ્હાને, મ્યુનિસિપલ કમિશનર, સુરેન્દ્રનગર મહાનગરપાલિકા

'વારસે મળ્યું વઢવાણ' પુસ્તક એ વઢવાણની ઐતિહાસિક અને સાંસ્કૃતિક વિરાસતને ઉજાગર કરવાનો એક સરાહનીય અને પ્રશંસનીય પ્રયાસ છે. અમે આ ભગીરથ કાર્ય માટે પ્રકાશક ટીમને અને સંશોધકને હૃદયપૂર્વક અભિનંદન પાઠવીએ છીએ.

અમને એ જાણીને વિશેષ આનંદ અને ગૌરવની અનુભૂતિ થાય છે કે પુસ્તકમાં રાજવી પરિવારના તમામ સભ્યોના નામો અને સંદર્ભોને યોગ્ય સન્માન સાથે સમાવવામાં આવ્યા છે, અને અમારી ગૌરવશાળી વંશાવળીની સંપૂર્ણ વિગતો પણ વિશ્વસનીય રીતે પ્રસ્તુત કરવામાં આવી છે. આ દસ્તાવેજીકરણ અમારી ધરોહરના સંરક્ષણ માટેનું એક અત્યંત મહત્ત્વપૂર્ણ અને કાયમી પગલું છે.

અમે આશા રાખીએ છીએ કે આ પુસ્તક માત્ર ઇતિહાસના પ્રેમીઓ માટે જ નહીં, પરંતુ આવનારી પેઢી માટે પણ પ્રેરણાનો સ્રોત બનશે, જેમને પોતાના મૂળ અને સમૃધ્ધ ભૂતકાળને જાણવાનો અવસર મળશે.

અમે આ પુસ્તકની ભવ્ય સફળતા માટે અને વઢવાણના ગૌરવને વધુ ઉજ્જવળ બનાવવા માટે હૃદયપૂર્વક શુભેચ્છાઓ પાઠવીએ છીએ.

શુભેચ્છક,

વઢવાણ ઠાકોર સાહેબ શ્રી ચૈતન્યદેવસિંહજી ઝાલા તથા રાજવી પરિવાર, વઢવાણ

ગુજરાતની ગૌરવશાળી ધરા, વઢવાણના ઐતિહાસિક વારસાને શબ્દદેહ આપતા પુસ્તક **'વારસે મળ્યું વઢવાણ'**ના પ્રકાશન બદલ અમે પ્રકાશક ટીમને અને સંશોધકને હૃદયપૂર્વક અભિનંદન અને શુભેચ્છાઓ પાઠવીએ છીએ.

વઢવાણનો ઇતિહાસ વીરતા, ત્યાગ અને સમર્પણનો પર્યાય રહ્યો છે. આ પુસ્તકમાં રાજવી પરંપરાની વિગતોની સાથે સાથે નગરની સમૃધ્ધ સંસ્કૃતિ અને ભવ્ય વારસાના તમામ પાસાંઓને સચોટ રીતે આવરી લેવામાં આવ્યા છે, તે જાણીને ક્ષત્રિય સમાજને વિશેષ આનંદ અને ગૌરવની અનુભૂતિ થાય છે.

અમને એ વાતનો સર્વોચ્ચ સંતોષ છે કે આ ગ્રંથમાં વઢવાણમાં વસતા તમામ સમાજો, કોમો અને સમુદાયોના ઇતિહાસ, જીવનશૈલી અને નગરના વિકાસમાં તેમના મહત્ત્વપૂર્ણ યોગદાનને સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. વઢવાણની સાચી ઓળખ તેની વિવિધતામાં રહેલી એકતા અને સામાજિક સમરસતામાં છે, અને આ પુસ્તક તે મૂલ્યને યથાવત રીતે ઉજાગર કરે છે.

આ અમૂલ્ય સંકલન ભવિષ્યની પેઢી માટે એક મજબૂત માર્ગદર્શક સ્રોત બની રહે, જે તેમને તેમના મૂળ અને સહિયારા વારસા પર ગર્વ લેતા શીખવે. વઢવાણના ઇતિહાસને કાયમી સ્વરૂપ આપવાના આ પ્રયાસની અમે સરાહના કરીએ છીએ અને પુસ્તકની ભવ્ય સફળતા માટે પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

શુભેચ્છક,

ડૉ. રુદ્રસિંહ જનકસિંહ ઝાલા, પ્રમુખશ્રી વઢવાણ ઝાલાવાડ ક્ષત્રિય સમાજ

પ્રકાશકીય

અતુલ્ય વારસો હાલમાં મુખ્યત્વે બે મુદ્દાઓ પર સક્રિય રીતે કાર્યરત છે, એક આપણા ઐતિહાસિક અને સાંસ્કૃતિક શહેરો/સ્થળોની આધારભૂત માહિતી પ્રવાસન અને શિક્ષણને અનુલક્ષીને તૈયાર કરવી અને રાજ્યમાં હેરિટેજ પ્રવાસનનો વિકાસ થાય અને તે થકી સ્થાનિક સ્તરે રોજગારીની તકો વધે તેવા પ્રયાસો હાથ ધરવા. ગુજરાતનાં ઐતિહાસિક નગરીમાં વઢવાણ એક વિશેષ સ્થાન ધરાવે છે. ઝાલાવાડનું મુખ્ય કેન્દ્ર સમાન આ નગર જીવંત વિરાસતનો અનોખો વારસો સાચવી બેઠું છે. કવિ દલપતરામ, મહાકવિ ન્હાનાલાલ, ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ, જુગતરામ દવે, નવલરામ ત્રિવેદી, દુર્ગેશ શુક્લ, મનુભાઈ પંચોળી, પ્રજારામ રાવળ વગેરે લેખકોનું વતન વઢવાણ છે. કવિ પ્રજારામ રાવળે લખેલ "ભોગાવો" કાવ્ય પ્રચલિત બન્યું હતું.

ભોગાવો દોડે શું, પાણી પંપો છોડો બાવળો,

દેતો, લાંબી હાવળો...

આવે, નાવે,, તો ભેજાવે,
ના, ખાકે વઢવાણી તોભવે.

વઢવાણમાં ૩૦૦ વર્ષ પૂર્વેથી ત્રાંબાપિત્તળ અને કાંસાનાં વાસણો બનાવવાનો ગૃહઉદ્યોગ ચાલે છે. ઘડતરનાં તેમજ પૉલિશવાળાં તરભાણાં, પંચપાત્ર, કોડિયાં, ગોળી, બેડાં બને છે. હવે કાંસાનાં વાસણોની માંગ ઘટી ગઈ છે. કુંભાર વિવિધ જાતનાં માટીનાં પાત્રો બનાવવામાં, કંસારાઓ વાસણ બનાવવામાં, ભાવસારો અને બ્રહ્મક્ષત્રિયો બાંધણીના ગૃહઉદ્યોગમાં રોકાયેલા છે. વધુમાં આ નગરીમાં માધાવાવ, ગંગા વાવ અને અન્ય જળ સ્થાપત્યો, શહેર અને તેની આસપાસ જોવા મળતો હસ્તકલાનો વારસો, કિલ્લેબંધ નગર વગેરે વિદ્યાર્થીઓ, સ્થાનિક લોકો અને પ્રવાસીઓ સૌને માટે જોવું અને જાણવું અતિ અગત્યનું છે. સ્થાનિક ઉપરાંત વિદેશી પ્રવાસીઓને પણ અહીંનો વારસો આકર્ષિત કરનારો છે. આ પ્રકાશન થકી અમારો હેતુ વઢવાણનાં વૈભવી વારસાને પ્રવાસન અને શિક્ષણની દ્રષ્ટિએ ઉજાગર કરવાનો છે.

– કપિલ ઠાકર, મેનેજીંગ ડિરેક્ટર, અતુલ્ય વારસો

વઢવાણ નગરનો પરિચય

વઢવાણ એ ગુજરાતના સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાનું એક પ્રાચીન અને સમૃધ્ધ શહેર છે, જે ભોગાવો નદીના કાંઠે વસેલું છે. જૈન ધર્મના ૨૪મા તીર્થંકર ભગવાન મહાવીર સ્વામીના નામથી ‘વર્ધમાનપુર’ તરીકે જાણીતું આ શહેર આજે પણ તેના ઐતિહાસિક વારસા, ધાર્મિક મહત્વ અને ઔદ્યોગિક વિકાસ માટે પ્રખ્યાત છે. ૨૨°૪૨’ ઉત્તર અક્ષાંશ અને ૭૧°૪૦’ પૂર્વ રેખાંશ પર વસેલું આ શહેર અમદાવાદથી માત્ર ૧૧૧ કિલોમીટર અને રાજકોટથી ૧૧૫ કિલોમીટર દૂર છે.

સ્થાન કોઓર્ડિનેટ: 22°42′N 71°40′E

આ પુસ્તિકામાં વઢવાણના ભૌગોલિક પરિચયથી લઈને ઇતિહાસ, સ્વતંત્રતા સંગ્રામ, વસ્તી, આર્થિક સ્થિતિ, શિક્ષણ, સાંસ્કૃતિક વારસો, પરિવહન અને પ્રશાસન જેવા વિવિધ પાસાઓની સરળ રીતે માહિતી મળશે. ૨૦૧૧ની વસ્તીગણતરી મુજબ અહીંની વસ્તી ૨,૫૩,૬૦૬ છે અને સાક્ષરતા દર ૮૪.૫૦% છે. બાંધણી, કપાસ અને મીઠું જેવા ઉદ્યોગો અહીંના લોકોને રોજગાર આપે છે, જ્યારે જૈન મંદિરો, રાણકદેવી મંદિર અને હવા મહેલ જેવા સ્થળો પર્યટકોને આકર્ષે છે.

વઢવાણની આ વિશેષતાઓ જાણીને તમને આ શહેર પ્રત્યે વધુ રુચિ જાગશે અને આ પુસ્તિકાના પાનાંઓમાં ખોઈ જાઓ અને આ ઐતિહાસિક નગરની મજા લો...!

વઢવાણ શહેરનો ભૌગોલિક પરિચય

જૈન ધર્મના ૨૪મા તીર્થંકર મહાવીર તરીકે પણ ઓળખાતા વર્ધમાન પછી ‘વઢવાણ’ નામ ‘વર્ધમાનપુર’ પરથી પડ્યું હોવાનાં કહેવાય છે. એક દંતકથા અનુસાર વઢવાણનાં સ્થળ મૂળરૂપે ‘અસ્તિગ્રામ’ અથવા ‘હાંડકાનું ગામ’ તરીકે ઓળખાતું સ્થળ હતું.

વઢવાણ શહેર ભોગાવો નદીના સુકા પટ પર વસેલું છે અને તેની ભૌગોલિક સ્થિતિ ૨૨°૪૨’ ઉત્તર અક્ષાંશ અને ૭૧°૪૦’ પૂર્વ રેખાંશ પર છે. આ શહેર અમદાવાદથી લગભગ ૧૧૧ કિલોમીટર અને રાજકોટથી ૧૧૫ કિલોમીટર દૂર છે. વઢવાણ તાલુકાનું ક્ષેત્રફળ આશરે ૭૯૪ ચોરસ કિલોમીટર છે, જેમાં વઢવાણ શહેર સહિત સુરેન્દ્રનગર અને જોરાવરનગર જેવા વિસ્તારો સમાવિષ્ટ છે. તાલુકાની સીમાઓ પૂર્વમાં સુરેન્દ્રનગર તાલુકા, પશ્ચિમમાં મૂળી તાલુકા, દક્ષિણમાં લીંબડી તાલુકા અને ઉત્તરમાં લખતર તાલુકા સાથે જોડાયેલી છે.

વઢવાણની આસપાસના શહેરોમાં લીંબડી, થાનગઢ અને વિરમગામનો સમાવેશ થાય છે. તાલુકામાં જંગલ વિસ્તાર ૪.૫૬ ચોરસ કિલોમીટર છે, પરંતુ કુલ જંગલ વિસ્તાર ૧૩૭ ચોરસ કિલોમીટર જેટલો છે. અહીંનું ભૂસ્તર મુખ્યત્વે ડેક્કન ટ્રેપના ખડકો અને રેતીખડકોથી બનેલું છે, જેમાં ગોંડવાના કાળના વનસ્પતિના જીવાવશેષો મળી આવે છે. જમીન મોટે ભાગે કાળી અને ફળદ્રૂપ છે, જેને ‘કરાળ’ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આ જમીન ભેજને શોષી લેવાની ક્ષમતા ધરાવે છે અને તે કપાસ અને ઘઉં જેવા પાકો માટે અનુકૂળ છે. નળકાંઠા અને ભાલ પ્રદેશની જમીનોમાં ખારાશ જોવા મળે છે.

સુરેન્દ્રનગરની મુખ્યત્વ નદીઓમાં ભોગાવો, ફલકુ અને ઉમઈ નદીઓ છે. ભોગાવો નામની બે નદીઓ જોવા મળે છે. વઢવાણભોગાવો અને લીંબડીભોગાવો. બંને ચોટિલાની પર્વતમાળામાંથી એકબીજાની નજીકથી નીકળી ખંભાતના અખાત પાસે આવેલા નળ સરોવરને મળે છે. આ નદીઓ ઉપર ક્રમશઃ વઢવાણ અને લીંબડી જેવા મહત્ત્વના શહેરો આવેલા છે. ફલકુ નદી ગામ જાસપર તાલુકો, ધ્રાંગધ્રા તુલાકામાં આવેલી છે. ૧૯૭ મીટર લાંબી નદી છે. જેનું સિંચાઈક્ષેત્ર ૧૩૩૨ હેકટર છે. ઉમઈ નદી વઢવાણ તાલુકાના પ્રાણગઢ અને નારા ગામથી શરૂ થાય છે. પ્રવાહ પશ્ચિમથી પૂર્વ તરફ છે. કિનારો ધ્રાગંધા તાલુકાના ચંદ્રાસર, ડુમાણા ગામો આવેલા છે. અહીંના જળાશયોમાં ધોળીધજા ડેમ, બ્રાહ્મણી ડેમ, ફલકુડેમ, વાસલ ડેમ, થોળીયાળી ડેમ વગેરે થઈને ૧૨ જેટલા ડેમો આવેલા છે. આ જિલ્લામાં જોગાસર, ચંદ્રસર, રામસાગર, ધરમ, છાલિયા, લટૂડા વગેરે તળાવો આવેલા છે. સુરેન્દ્રનગર જિલ્લામાં દરિયાકાંઠો આવેલો નથી, તેવું જાણવા મળે છે.

વઢવાણની આબોહવા ઉષ્ણકટિબંધીય છે, જેમાં ઉનાળો ગરમ અને શિયાળો ઠંડો હોય છે. વાર્ષિક સરેરાશ તાપમાન ૨૭° સેલ્સિયસ છે. ઉનાળો એપ્રિલથી મે સુધી ચાલે છે, જ્યાં તાપમાન ૪૨° સેલ્સિયસ સુધી પહોંચે છે અને ક્યારેક ૪૫° સેલ્સિયસ પણ થાય છે. શિયાળો નવેમ્બરથી ફેબ્રુઆરી સુધી રહે છે, જ્યાં તાપમાન ૧૩°

સેલ્સિયસ સુધી નીચું જાય છે. વરસાદ જૂનથી સપ્ટેમ્બરમાં પડે છે અને સરેરાશ ૪૮૭ મિલીમીટર વરસાદ થાય છે, જે અનિયમિત હોય છે. ચોમાસા પછી ઑક્ટોબરમાં તાપમાન વધે છે, પરંતુ ત્યારબાદ ઘટે છે. વઢવાણને મુલાકાત માટેનો શ્રેષ્ઠ સમય ઑક્ટોબરથી માર્ચ છે.

અહીંની વનસ્પતિ અને પ્રાણીસૃષ્ટિમાં બાવળ, ગાંડો બાવળ, ખાખરો, બોરડી, આવળ, વડ, પીપળો અને લીમડો જેવા વૃક્ષો જોવા મળે છે. સામાજિક વનીકરણ યોજના હેઠળ વધુ વૃક્ષો વાવવામાં આવ્યા છે. પ્રાણીઓમાં ગાય, ભેંસ, ઘેટાં, બકરા, ઘોડા અને ગધેડા જેવા પાળેલા પ્રાણીઓ છે. નજીકમાં નળસરોવર અભયારણ્ય છે, જે અમદાવાદથી ૬૪ કિલોમીટર અને વઢવાણથી ૪૦ કિલોમીટર દૂર છે. ત્યાં શિયાળા અને વસંતમાં પક્ષીઓના પ્રવાસી જૂથો જોવા મળે છે (Rao, ૨૦૧૯). તાલુકામાં લગભગ ૬૦ હજાર હેક્ટર જમીન વાવેતર માટે ઉપલબ્ધ છે, જ્યાં જુવાર, બાજરી, ઘઉં, કપાસ, મગફળી અને તલ જેવા પાકો થાય છે. કૃષિ મુખ્યત્વે વરસાદ પર આધારિત છે.

વઢવાણ તાલુકાની વસ્તી ૨૦૦૧ મુજબ આશરે ૩,૧૬,૨૨૫ છે, જેમાં શહેરી વસ્તી ૬૫% અને ગ્રામીણ ૩૫% છે. અલ્ટીટ્યુડ ૬૭ મીટર છે અને કુલ વિસ્તાર ૬૨૭ ચોરસ કિલોમીટર છે. વઢવાણ અને સુરેન્દ્રનગરને ટ્વીન સિટી તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, કારણ કે તેઓ માત્ર ૩ કિલોમીટર દૂર છે.

શ્રી રાણક દેવી મંદિર
ભોગાવો નદી
ભોગાવો નદી
હવા મહેલ

ભોગાવો નદી
ધોળી પોળ દરવાજા
ભોગાવો નદી
નદી
શ્રી રાણક દેવી મંદિર
કોટ વિસ્તારનું વઢવાણ
ખાંડી પોળ દરવાજા
ખાંડી પોળ દરવાજા
માધાવાવ
શિયાણી પોળ દરવાજા
ગંગા વાવ
લાખુ પોળ દરવાજા
ખારવાની પોળ દરવાજા
ગંગા વાવ
માધાવાવ
નકશાનાં સૂચકચિહ્નો
કિલ્લાની દિવાલ
દરવાજા
આકર્ષક સ્થળો/મંદિરો
નદી/તળાવ/સરોવર
N
W
E
S

ઈતિહાસની અટારીએથી

વઢવાણ સ્ટેટ રાજચિહ્ન

વઢવાણ એ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લામાં આવેલું એક પ્રાચીન અને ઐતિહાસિક શહેર છે. આ શહેર ભોગાવો નદીના કિનારે વસેલું છે અને તેનું મૂળ નામ 'વર્ધમાનપુર' હતું, જે જૈન ધર્મના ૨૪મા તીર્થંકર મહાવીર સ્વામીના નામ પરથી પડ્યું છે. એક પુરાણી કથા અનુસાર, આ સ્થળને પહેલા 'અસ્તિગ્રામ' અથવા 'હાડકાનું ગામ' કહેવાતું હતું, કારણ કે અહીં એક માનવભક્ષી યક્ષ શુલ્પાણી રહેતો હતો, જે ભોગાવો નદીના કિનારે ગુફામાં વસતો હતો. મહાવીર સ્વામીએ અહીં આવીને તેને પરિવર્તિત કર્યો અને લોકોએ ખુશીથી શહેરનું નામ વર્ધમાનપુર રાખ્યું. આજે પણ અહીં મહાવીર સ્વામીનું મંદિર છે, જે તેમની યાદ અપાવે છે.

વઢવાણ સ્ટેટ રાજધ્વજ

પ્રાચીન કાળમાં, વઢવાણનું મહત્વ જૈન ધર્મના કેન્દ્ર તરીકે હતું. ઈ.સ. ૯૩૩માં આચાર્ય હરિષેણે અહીં 'બૃહત્ કથાકોષ' નામનું પુસ્તક લખ્યું હતું. મહાવીર સ્વામીના પગલાં અહીં પડ્યા હોવાથી, તે જૈનો માટે એક મહત્વનું યાત્રાધામ છે. બીજી એક કથા અનુસાર, ઈ.સ. ૨૯૫ આસપાસ વઢવાણ પર વાળા વંશના રાજા એભલનું શાસન હતું, જેણે ૨,૦૦,૦૦૦ ઈરાની સૈનિકોને હરાવ્યા હતા.

એક તામ્રપત્ર અનુસાર, સંવત ૬૩૯ (ઈ.સ. ૭૧૭)માં વઢવાણ (વર્ધમાનપુર તરીકે) પર ચાપ વંશના રાજા ધર્ણીવરાહનું શાસન હતું, જે મહીપાલ દેવને આધિન હતા. તેમના વંશજોમાં ધ્રુવભટ, પુલકેશી અને વિક્રમાર્કનો સમાવેશ થાય છે. પછીના સમયમાં, પાટણના સોલંકી વંશે વઢવાણને વિરમગામથી જુનાગઢ અને સોમનાથ તરફના લશ્કરી માર્ગ પરનો કિલ્લો બનાવ્યો. તે ઝીંઝુવાડા અને સાયલા વચ્ચે આવેલું હતું. પછી વાઘેલા વંશ અને ત્યારબાદ મુસ્લિમ શાસન આવ્યું. અહમદશાહ પહેલાના સમયમાં અહીં મુસ્લિમ કિલ્લો બનાવાયો અને પાડા મસ્જિદ બની, જેના પર ૧૪૩૯નો ફારસી શિલાલેખ છે.

રસીદ સ્ટેમ્પ

વઢવાણ સ્ટેટ સ્ટેમ્પ

રાજમહેલ પેલેસ, વઢવાણ

મધ્યયુગમાં, વઢવાણ પર વાઘેલા અને પછી હળવદના ઝાલાઓનું શાસન હતું. જુનાગઢના રા'ખેંગારના રાણી રાણકદેવી અહીં ભોગાવો નદી પર સતી થયા હતા એમ માનવામાં આવે છે. ઈ.સ. ૧૬૩૦માં હળવદના રાજા ચંદ્રસિંહજીના મોટા પુત્ર શ્રી પ્રથ્વીરાજજીના પુત્ર મહારાણા શ્રી રાજોજીએ વઢવાણમાં ઝાલા વંશની ગાદી સ્થાપી તેમનું ૧૬૪૨માં અવસાન થયું અને તેમના પુત્ર સબળસિંહ પહેલા ગાદીએ બેઠા. ઈ.સ. ૧૬૬૪માં શિવાજીએ સુરત લુંટ્યું ત્યારે મુઘલ સુબેદાર મહાબતખાને સબળસિંહને સાથે લીધા અને તેમનું માન વધાર્યું. પછી તેમના ભાઈ ઉદયસિંહે તેમની હત્યા કરી અને સત્તા હસ્તગત કરી. ઉદયસિંહ ૧૬૮૧માં અવસાન પામ્યા અને તેમનો પુત્ર ભગતસિંહજી ગાદીએ બેઠા.

રાજોજીના પૌત્ર માધવસિંહજી રાજસ્થાનના બુંદી અને કોટામાં રહેતા હતા. તેમના પુત્રો અર્જુનસિંહજી અને અભયસિંહજીએ ૧૭૦૭માં ભગતસિંહજીની હત્યા કરી અને રાજ્ય વહેંચી લીધું. અર્જુનસિંહજીએ વઢવાણ રાખ્યું અને મુઘલ થાણેદારને હાંકી કાઢ્યો. અર્જુનસિંહજીના સમયમાં અમદાવાદના સુબેદાર સરબુલંદખાને ખંડણી માટે હુમલો કર્યો અને ત્રણ લાખ રૂપિયા લીધા. તેણે વાંકાનેરમાં કેસરીસિંહજીને મદદ કરી અને બદલામાં નાગનેશ પરગણું મળ્યું.

મહારાણા અર્જુનસિંહજીના પુત્ર સબળસિંહજીએ ૧૭૩૪માં રાણપુર પર હુમલો કર્યો, જેના કારણે દામાજીરાવ ગાયકવાડે તેમને કેદ કર્યા. અર્જુનસિંહજીનું ૧૭૪૧માં અવસાન થયું અને સબળસિંહજીને છોડાવીને ગાદીએ બેસાડ્યા. તે ૧૭૬૫માં અવસાન પામ્યા અને તેમના પુત્ર ચંદ્રસિંહજી ગાદીએ બેઠા. તેમણે લીંબડીના હરભમજીને હરાવ્યા. ૧૭૭૮માં ઠાકોર ચંદ્રસિંહજી અવસાન પામ્યા ત્યારબાદ ઠાકોર શ્રી પ્રથ્વીરાજજી ગાદીએ બેઠા. વઢવાણનો ગઢ મહારાણા શ્રી પ્રથ્વીરાજજી દ્વારા સમરાવવામાં આવ્યો હતો. લીંબડી પર હુમલો થયો પણ હારજીત વિના સમાપ્ત થયો.

૧૮૦૫માં ઝાલા કુળમાં કલહ થયો ત્યારે ભાટ ચારણોએ સમાધાન કરાવ્યું. ૧૮૦૬માં ઠાકોર શ્રી પ્રથ્વીરાજજી અવસાન પામ્યા તેમના બાળ પુત્ર જાલમસિંહજી ગાદીએ બેઠા ત્યારે રાજમાતા શ્રી રાજકુંવરબાએ શાસન ચલાવ્યું. ૧૮૦૭માં વોકર સેટલમેન્ટમાં વઢવાણ જોડાયું. રાજમાતા શ્રી રાજકુંવરબાએ વઢવાણ રાજ્યને સમૃદ્ધ બનાવ્યું. ૧૮૨૭માં ઠાકોર શ્રી જાલમસિંહજી અવસાન પામ્યા બાદ તેમના સુપુત્ર ઠાકોર શ્રી રાયસિંહજી ગાદીએ બેઠા તેમના વતી રાજમાતા શ્રી બાજીરાજબાએ કુશળ વહીવટ કર્યો હતો.

બાલવિલાસ, વઢવાણ

ઠાકોર સાહેબ દાજીરાજસિંહ ઝાલા
ઈ.સ. ૧૮૭૫-૧૮૮૫

ઠાકોર સાહેબ બાલસિંહજી ઝાલા
ઈ.સ. ૧૮૮૫-૧૯૧૦

ઠાકોર સાહેબ જશવંતસિંહજી ઝાલા
ઈ.સ. ૧૯૧૦-૧૯૧૮

ઠાકોર સાહેબ જોરાવરસિંહજી ઝાલા
ઈ.સ. ૧૯૧૮-૧૯૩૪

ઠાકોર સાહેબ સુરેન્દ્રસિંહજી ઝાલા
ઈ.સ. ૧૯૩૪-૧૯૮૩

ઈ.સ. ૧૮૬૩ થી ૧૮૬૭ દરમ્યાન કર્નલ આર. એચ. કીટીંગ કાઠિયાવાડ પોલિટિકલ એજન્ટ બન્યા. તેમણે સૌરાષ્ટ્રનાં ૨૦૦થી વધુ રાજ્યોને ફોજદારી અને દીવાની ન્યાય આપવાની બાબતમાં ૭ વર્ગ પાડયા. આ વર્ગમાં ઝાલાવાડ વંશના ૧૨ જેટલા રાજ્યોનો સમાવેશ થતો હતો.

કોષ્ટક ૧: ફોજદારી અને દીવાની ન્યાયના ૬ વર્ગ દર્શાવતું કોષ્ટક

વર્ગ-૧	ધ્રાંગધ્રા
વર્ગ-૨	લીંબડી અને વઢવાણ
વર્ગ-૩	થાન-લખતર, સાયલા અને ચૂડા
વર્ગ-૪	મૂળી, બજાણા, માળિયા
વર્ગ-૫	વણોદ
વર્ગ-૬	ચોટીલા, આણંદપર, પાટડી
કુલ	૧૨

ઉપરાંત સાત વર્ગનાં ૮૧ રાજ્યો સિવયનાં બિન હકૂમત ધરાવતાં ૧૪૧ જેટલા તાલુકાઓને ૧૨ થાણાંઓમાં મૂકવામાં આવ્યા. જે નીચે મુજબ છે.

કોષ્ટક ૨: ઝાલાવાડ પ્રાંતના થાણા દર્શાવતું કોષ્ટક

ઝાલાવાડ પ્રાંત		
અ.નં.	થાણાનું નામ	તાલુકાની સંખ્યા
૧.	વઢવાણ	૧૭
૨.	ચોટીલા	૦૮
૩.	દસાડા	૦૧
૪.	ભોઈડા	૦૮
૫.	ઝિંઝુવાડા	૦૧

ઉપરોકત રાજ્યોનું વર્ગીકરણ અને તેની વહીવટી વ્યવસ્થા ઈ.સ. ૧૯૨૩ સુધી કોઈપણ ફેરફાર વિના ચાલુ રહી હતી. ઈ.સ. ૧૯૧૯ના મોંન્ટેગ્યૂ-ચેમ્સફોર્ડના સુધારાની ભલામણો અનુસાર ઈ.સ. ૧૯૨૩ તથા ૧૯૨૪માં સૌરાષ્ટ્રના એજન્સી વહીવટ સંગઠનમાં ફેરફાર કરવામાં આવ્યા.

૧૮૭૫માં ઠાકોર શ્રી રાયસિંહજીજી અવસાન પામ્યા તેમના પૌત્ર ઠાકોર શ્રી દાજીરાજજી ગાદીએ બેઠા પ્રતિભાવાન રાજવી હતા. રાજ્યની ઉન્નતિ માટે ખૂબ સુધારા કર્યા. હવા મહેલ બધાવ્યો જે અધુરો રહ્યો. તેમના ભાઈ ઠાકોર શ્રી બાલસિંહજી ગાદીએ બેઠા તેમને વઢવાણ રાજ્યનો ઇતિહાસ છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો.

તેમના પછી તેમના પુત્ર જોરાવરસિંહજી સગીર વયે ગાદીએ બેઠા અને ૧૯૨૦માં પુખ્ત થઈને સત્તા સંભાળી. ૧૯૨૨માં કાઠિયાવાડ રાજકીય પરિષદનું અધિવેશન અહીં થયું. વઢવાણ રેલવે જંક્શન અને એજન્સીનું મથક હોવાથી તેનો વિકાસ થયો. ૧૯૨૫માં જશવંતસિંહજીની સ્મૃતિમાં હોસ્પિટલ બની. પ્રાથમિક શિક્ષણ મફત હતું અને ૧૯૨૧-૨૨થી માધ્યમિક શિક્ષણની ફી માફ થઈ. ૧૯૩૪માં જોરાવરસિંહજી અવસાન પામ્યા.

સુરેન્દ્રસિંહજી ૧૯૩૪માં સગીર વયે ગાદીએ બેઠા અને રિજન્સી કાઉન્સિલે વહીવટ સંભાળ્યો. ૧૯૩૭માં કાન્તિ કૉટન મિલ શરૂ થઈ. ૧૯૩૯માં લીંબડીથી હિજરત થતાં લોકો અહીં આવ્યા. ૧૯૪૨માં સુરેન્દ્રસિંહજીએ વહીવટ સંભાળ્યો. ૧૯૪૫માં સુરેન્દ્રનગરમાં દેનાબેંક શરૂ થઈ અને વઢવાણ કેમ્પનું નામ સુરેન્દ્રનગર પડ્યું. સ્વતંત્રતા પછી ૧૯૪૮માં વઢવાણ રાજ્ય સૌરાષ્ટ્રમાં વિલીન થયું.

બ્રિટિશ કાળમાં વઢવાણ ૯ તોપની સલામીવાળું રજવાડું હતું. અહીં રાજમહેલ, હવામહેલ, વડવાળા મંદિર (૪૫૦ વર્ષ જૂનું), ગંગાવાવ, માધાવાવ અને લાખાવાવ જેવા ઐતિહાસિક સ્થળો છે. માધાવાવમાં રાજા સારંગદેવજીના પુત્ર અને વહુએ બલિદાન આપ્યું હતું એમ માનવામાં આવે છે. આજે વઢવાણ કપાસ, મીઠું અને ઔદ્યોગિક વિકાસ માટે જાણીતું છે. ઈ.સ. ૧૯૪૭માં સુરેન્દ્રસિંહજીના વઢવાણના ભૂતપૂર્વ રાજાના નામ મુજબ સુરેન્દ્રનગર નામ આપવામાં આવ્યું. ઈ.સ. ૧૯૪૮ થી સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાનું મુખ્ય કેન્દ્ર રહ્યું છે. સુરેન્દ્રનગરએ સૌરાષ્ટ્રના પેટા-રાજ્યના જિલ્લાઓમાંનું એક છે. ઠાકોર સાહેબ શ્રી સુરેન્દ્રસિંહજીના વારસદાર શ્રી ચૈતન્યદેવસિંહજી હાલે પણ વઢવાણમાં બિરાજે છે વઢવાણની ઉન્નતિમાં રસ લઈ રહ્યા છે.

આઝાદી અને વઢવાણ

વઢવાણ શહેરની ભારતીય સ્વતંત્રતા સંગ્રામમાં ભૂમિકા અગ્રણી રહી છે. અહીં સ્વદેશી ચળવળથી લઈને સત્યાગ્રહો સુધીની અનેક ઘટનાઓ બની. વઢવાણના લોકોએ ગાંધીજી અને અન્ય નેતાઓના માર્ગદર્શનમાં અસહકાર, બહિષ્કાર અને પ્રજાકીય જાગૃતિમાં મહત્વનો ફાળો આપ્યો. આ લેખમાં વઢવાણની આ ઐતિહાસિક યોગદાનને સરળ રીતે સમજાવવામાં આવ્યું છે.

ગાંધીજી

વઢવાણમાં સ્વદેશી ચળવળનો પ્રારંભ વહેલો થયો. શહેરના રહેવાસી મોતીલાલ દરજીએ મોતીચોક પાસે સ્વદેશી દુકાન ખોલી. તેમણે બગસરાથી હાથ વણાટના ચોફાળ, સાડલા, ફેંટા અને પછેડી જેવી વસ્તુઓ મંગાવીને વેચવાનું શરૂ કર્યું. વઢવાણમાં જ વણાટ માટે બગસરાના વણકરને તેડાવીને ઘર આગળ હાથશાળ ચલાવવામાં આવી. આ રીતે વઢવાણમાં સ્વદેશી ચળવળના શ્રીગણેશ થયા. વિદેશી કાપડનો બહિષ્કાર કરવામાં આવ્યો. લોકોને વિદેશી કાપડ ન ખરીદવાનું કહેવામાં આવ્યું. શુદ્ધ ખાદીના ઉપયોગ પર ભાર મૂકાયો. આ ચળવળથી વઢવાણમાં સ્વદેશી વાતાવરણ બન્યું.

ગાંધીજીએ રાષ્ટ્રીય શિક્ષણની હિમાયત કરી. અમદાવાદમાં ગુજરાત વિદ્યાપીઠની સ્થાપના પછી સૌરાષ્ટ્રમાં ત્રણ રાષ્ટ્રીય શાળાઓ બની. તેમાં રાજકોટ, ભાવનગર અને વઢવાણની શાળાઓનો સમાવેશ થયો. વઢવાણમાં અસહકાર ચળવળ દરમિયાન રાષ્ટ્રીય શાળા શરૂ થઈ. અસ્પૃશ્યતા નિવારણ માટે હરિજન બાળકોને પ્રવેશ આપવામાં આવ્યો. ભોગાવો નદી કિનારે વિશાળ જમીન મળી, જ્યાં છાત્રાલય અને પુસ્તકાલય બન્યા.

ગાંધીજી ૯ જૂન, ૧૯૨૧ના રોજ વઢવાણ આવ્યા. તેમણે સભા સંબોધીને તિલક ફંડમાં સહયોગ આપવાની હાકલ કરી. વઢવાણથી તિલક સ્વરાજ્ય ફંડમાં રોકડ અને ઘરેણાં એકત્ર થયા. પછી ગાંધીજીએ વઢવાણમાં બાલ મંદિરનું ઉદ્ઘાટન અને પુસ્તકાલયનું ખાતમૂહૂર્ત કર્યું. તેમણે કહ્યું, "શાળામાં અત્યંજો આવ્યા છે, તેથી ગુસ્સો ન કરશો. અત્યંજા પ્રત્યે તિરસ્કાર કરવો વઢવાણના શહેરીઓને ન શોભે".

કાઠિયાવાડ રાજકીય પરિષદનું પ્રથમ અધિવેશન ૧૯૨૧માં રાજકોટમાં થયું. ૧૯૨૨માં સરદાર શિકાર પ્રશ્ને બ્રિટિશ એજન્સીના વિરોધમાં બીજું અધિવેશન વઢવાણ કેમ્પમાં અબ્બાસ તૈયબજીના પ્રમુખપદે યોજાયું. અહીં દરબાર ગોપાળદાસ દેસાઈને સન્માન આપવામાં આવ્યું. તેમણે કહ્યું, "તમારા માનપત્ર કરતાં તમારી આશિષોની

અભિલાષા ધરાવું છું.” આ અધિવેશન બ્રિટિશ સત્તાને પડકારતું મહત્વનું રહ્યું. ગોપાળદાસ અને તેમની પત્ની ભક્તિબા દેસાઈએ રાષ્ટ્રીય ચળવળમાં બલિદાન આપ્યું.

વઢવાણ રાજકીય પ્રવૃત્તિનું કેન્દ્ર હતું. ફુલચંદભાઈ શાહ, શિવાનંદજી અને ચમનભાઈ વૈષ્ણવ જેવા નેતાઓએ મહત્વની ભૂમિકા ભજવી. રાણપુરથી પ્રકાશિત ‘સૌરાષ્ટ્ર મિત્ર’ પર ઓક્ટોબર ૧૯૨૯માં પ્રતિબંધ મુકાયો. વિરોધમાં વઢવાણમાં ૩ હજાર લોકોની જાહેર સભા યોજાઈ. ઠરાવ પસાર થયો, પરંતુ સભા પર સોટીમાર કરવામાં આવ્યો. મણિલાલ કોઠારીના નેતૃત્વમાં પ્રતિનિધિમંડળે રાજવીને મળ્યા. તપાસ સમિતિ બની અને અમલદારોએ માફી માંગી.

કાઠિયાવાડ પરિષદની કાર્યકારીમાં સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલે કહ્યું, “તમારા રાજાએ માગણી સ્વીકારી છે.” વઢવાણ સભામાં તેમણે ફુલચંદભાઈ વગેરે માર પડનારને યાદ કરીને કહ્યું, “ફુલચંદભાઈ શાહની પાછળ આખું ગુજરાત ઉભું છે.” આ લડતથી પ્રજાજાગૃતિ આવી.

ખાખરેચી માળિયા મિયાણાં રાજ્યનું નાનું ગામ હતું. ૧૯૨૯માં રાયસિંહજીના શાસનમાં અસહ્ય કરવેરા વસૂલાતા ખેડૂતો સત્યાગ્રહ કર્યો. ૨૭ નવેમ્બર, ૧૯૨૯થી મગનલાલ વોરાના નેતૃત્વમાં ૨૦૦ ખેડૂતોએ લડત શરૂ કરી. વેઠ વસૂલવામાં દંડ, જપ્તી અને જેલની કાર્યવાહી થઈ.

વઢવાણના નેતા ફુલચંદભાઈએ સહાય કરી. તેઓ ખાખરેચી જઈને ૧૮ આગેવાનોને પ્રોત્સાહન આપ્યું. ગાંધીજી, સરદાર પટેલ અને ઠાક્કરબાપાએ આશીર્વાદ આપ્યા. વઢવાણથી સત્યાગ્રહીઓ આવ્યા, સભાઓ કરી અને સરઘસ કાઢ્યા. રાજ્યે દમન કર્યું, ઘરો સાંકળી દીધા અને સ્વયંસેવકોને રોક્યા. મહિલાઓએ ૧,૦૦૦ રૂપિયાનો ફાળો આપ્યો. બ્રિટિશ એજન્સીના દબાણથી ૨૨ જાન્યુઆરી, ૧૯૩૦ના રોજ સમાધાન થયું. આ સૌરાષ્ટ્રની પ્રથમ પ્રજાકીય લડત હતી.

વઢવાણમાં મહિલાઓએ સક્રિય ભાગ લીધો. લીલાબેન શાહ, શાંતાબહેન વેણા અને જયાબહેન શાહ જેવીઓએ સરઘસમાં જોડાયા. બાળકોને કાખમાં રાખીને તેઓ બજારમાં ગયા. વિદેશી કાપડ અને દારૂની દુકાનો પર પિકેટિંગ થઈ. મહિલાઓએ કેસરી સાડી પહેરીને તકલી કાંચી અને લોકોને વિદેશી માલ ન ખરીદવાની વિનંતી કરી. આથી વઢવાણ અને આસપાસના ગામોમાં બહિષ્કાર અસરકારક રહ્યો. વઢવાણે સ્વતંત્રતા સંગ્રામમાં પ્રજાકીય જાગૃતિ અને બલિદાનનું પ્રતીક બન્યું. અહીંની ચળવળોએ સૌરાષ્ટ્રને પ્રેરણા આપી. આ યોગદાન આજે પણ યાદ કરવા જેવું છે.

સમાજજીવન

૨૦૧૧ની વસ્તીગણતરી મુજબ વઢવાણ શહેરની વસ્તી ૨,૫૩,૬૦૬ છે, જેમાં પુરુષો ૫૨.૦૯% અને સ્ત્રીઓ ૪૭.૯% છે. ૨૦૨૫ના અંદાજ મુજબ શહેરની વસ્તી આશરે ૩,૬૮,૦૦૦ છે. સાક્ષરતાદર આશરે ૮૪.૫૦% છે, જેમાં પુરુષોમાં ૯૦.૭૫% અને સ્ત્રીઓમાં ૭૭.૭૪% છે. અહીંના લોકો ખેતી, ઉદ્યોગ, વેપાર અને સેવાક્ષેત્રમાં રોકાયેલા છે. શહેરી વસ્તી ૬૫% અને ગ્રામીણ ૩૫% છે.

વઢવાણ ગુજરાતના સુરેન્દ્રનગર જિલ્લામાં આવેલું એક ઐતિહાસિક શહેર છે. આ શહેર ભોગાવો નદીના કિનારે વસેલું છે અને તેનો ઈતિહાસ પ્રાચીન કાળથી જોડાયેલો છે. વઢવાણને પ્રાચીન સમયમાં વર્ધમાનપુરી તરીકે ઓળખવામાં આવતું હતું, જે જૈન ધર્મના ૨૪મા તીર્થંકર મહાવીર સ્વામી સાથે સંબંધિત છે. અહીંનું સમાજજીવન વિવિધ ધર્મો, સમુદાયો અને પરંપરાઓનું મિશ્રણ છે, જેમાં હિંદુ, જૈન અને મુસ્લિમ સમુદાયો શાંતિથી રહે છે. આ લેખમાં વઢવાણના સમાજજીવનના વિવિધ પાસાઓ જેમ કે સમુદાયો, તહેવારો, રોજિંદું જીવન અને સાંસ્કૃતિક વારસાની ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

વઢવાણના સમાજમાં વિવિધ સમુદાયો વસે છે. અહીં ઝાલા રાજપૂતોનું ઐતિહાસિક વર્ચસ્વ રહ્યું છે, જેઓ વઢવાણ રાજ્યના શાસકો હતા. રાજપૂત સમુદાય અહીંના સમાજનું મુખ્ય ભાગ છે અને તેઓ પરંપરાગત રીતે ક્ષત્રિય તરીકે જાણીતા છે. તેમના કારણે અહીં કિલ્લા, દરવાજા અને મહેલો જેવા સ્થાપત્યો વિકસ્યા છે. જૈન સમુદાય પણ અહીં મોટી સંખ્યામાં છે. વઢવાણને જૈનોનું મહત્વનું કેન્દ્ર માનવામાં આવે છે, કારણ કે અહીં પાંચ શિખરબંધ જૈન મંદિરો, ચાર શ્વેતાંબર અને એક દિગંબર મંદિર છે. મુસ્લિમ સમુદાયમાં દાઉદી વહોરા અને અન્ય મુસ્લિમ જ્ઞાતિઓ વસે છે. અહીંની પાડા મસ્જિદ મુહમ્મદ બેગડાના સમયની છે, જે ૧૪૩૯માં બાંધવામાં આવી હતી.

સમાજજીવનમાં ધાર્મિક સદ્‌ભાવના મુખ્ય છે. વઢવાણમાં હિંદુ-મુસ્લિમ એકતાનું ઉદાહરણ મહોરમના તહેવારમાં જોવા મળે છે, જ્યાં કારડીયા રાજપૂતના મકવાણા પરિવારમાંથી ઝુલ્ફીકાર નીકળે છે અને તાજિયા કાઢવામાં આવે છે. આ પરંપરા છેલ્લી છ પેઢીઓથી ચાલી આવે છે. અહીંના લોકો વિવિધ ધર્મોના તહેવારોમાં ભાગ લે છે અને એકબીજાને માન આપે છે. જૈન સમુદાય પર્યુષણ અને મહાવીર જયંતિ જેવા તહેવારો ઉજવે છે, જ્યારે હિંદુઓ નવરાત્રી, દિવાળી અને શિવરાત્રી મનાવે છે. મુસ્લિમો ઈદ અને મહોરમની ઉજવણી કરે છે.

રોજિંદા જીવનમાં વઢવાણના લોકો પરંપરાગત વ્યવસાયો સાથે જોડાયેલા છે. અહીં લાકડાના રમકડાં બનાવવાનો વ્યવસાય પ્રસિદ્ધ છે, જે સમુદાયની કલાકારી દર્શાવે છે. સોમપુરા સલાટ સમુદાય મંદિરોના કોતરણી અને સમારકામમાં વિશેષજ્ઞ. ભોજનમાં ગુજરાતી વાનગીઓ જેમ કે ગાંઠિયા, પેંડા, ઢોકળા, ખમણ અને થેપલા મુખ્ય છે. વઢવાણને ગાંઠિયા અને પેંડાના માટે જાણીતું છે, જે અહીંના સમાજજીવનનું અભિન્ન અંગ છે. લોકો સવારે ફાફડા-જલેબી ખાવાનું પસંદ કરે છે અને તહેવારોમાં મીઠાઈઓ વહેંચે છે.

કોષ્ટક ૩: વઢવાણ શહેરની વસ્તી દર્શાવતું કોષ્ટક

વઢવાણ શહેર	કુલ	પુરુષ	સ્ત્રી
વસ્તી	૨,૫૩,૬૦૬	૧,૩૨,૧૧૪	૧,૨૧,૪૯૨
સાક્ષર	૧,૯૧,૫૪૦	૧,૦૬,૮૫૧	૮૪,૬૮૯
બાળક (૦-૬)	૨૬,૯૩૮	૧૪,૩૭૮	૧૨,૫૬૦
સાક્ષરતા દર (%)	૮૪.૫૦%	૯૦.૭૫%	૭૭.૭૪%
સેક્સ રેસીયો	૯૨૦		
સેક્સ રેસીયો (બાળકો)	૮૭૪		

વાણિજ્ય

વઢવાણની આર્થિક સ્થિતિ અને ઉદ્યોગો

વઢવાણની આર્થિક સ્થિતિ મુખ્યત્વે ઉદ્યોગો, વેપાર અને કૃષિ પર આધારિત છે. અહીંના મોટા ભાગના લોકો બાંધણી, તાંબા-પિત્તળના વાસણો, કપાસ અને અન્ય લઘુ ઉદ્યોગોમાં કામ કરીને જીવન ચલાવે છે. વઢવાણમાં લગભગ ૭૫% વસ્તી બાંધણી વ્યવસાય સાથે જોડાયેલી છે. આ શહેરમાં GIDC જેવા ઔદ્યોગિક વિસ્તારો છે જેમાં ૭૦૦થી વધુ એકમો કાર્યરત છે.

બાંધણી ઉદ્યોગ વઢવાણનો સૌથી મોટો અને પ્રાચીન ઉદ્યોગ છે. અહીંની મહિલાઓ ઘરે બેઠા બાંધણી તૈયાર કરીને આજીવિકા મેળવે છે. પહેલા વઢવાણની જમીનમાંથી મળતા કુદરતી રંગોનો ઉપયોગ થતો હતો, પરંતુ હવે કૃત્રિમ રંગો વપરાય છે. બ્રહ્મક્ષત્રિય (ખત્રી) સમુદાયે આ વ્યવસાય શરૂ કર્યો હતો, અને તેની પ્રસિદ્ધિ એટલી હતી કે રાજવી પરિવારો અહીંથી ઓર્ડર આપતા. હવે અન્ય સમુદાયો પણ તેમાં જોડાયા છે. વઢવાણ ગુજરાતમાં બાંધણી સામગ્રીનું સૌથી મોટું ઉત્પાદક છે.

તાંબા-પિત્તળ અને કાંસાના વાસણોનો ઉદ્યોગ અહીં ૩૦૦ વર્ષ જૂનો છે. કંસાર સમુદાય ખારવાપોળમાં વસે છે અને તેઓ બેડા, તપેલા, વાટકા જેવા વાસણો બનાવે છે. આ ઉદ્યોગમાં ઘડતર અને પોલિશનું કામ થાય છે, પરંતુ હવે કાંસાની માંગ ઘટી છે. કુંભાર માટીના વાસણો બનાવે છે, જ્યારે લોખંડની વસ્તુઓ, રમકડાં અને ટ્રેક્ટર ટ્રેલર પણ અહીં બને છે. જૂના સમયમાં સાબુનો ઉદ્યોગ હતો, અને હવે જૈન સાધુઓ માટે રસાયણ વિનાનો સાબુ બને છે.

કપાસ વઢવાણ અને સુરેન્દ્રનગરની મુખ્ય કૃષિ પેદાશ છે. સુરેન્દ્રનગર વિશ્વમાં શંકર કપાસનું સૌથી મોટું ઉત્પાદક છે. અહીં જીનિંગ અને પ્રેસિંગના અનેક એકમો છે. કપાસ સાથે જોડાયેલા લઘુ ઉદ્યોગો લોકોને રોજગાર આપે છે. માર્કેટ યાર્ડમાં કપાસ, મગફળી, કઠોળ અને અનાજનો વેપાર થાય છે.

કાપડ ઉદ્યોગ પણ વઢવાણમાં વિકસેલો છે. અહીં સાડીઓના મોટા શોરૂમ્સ અને કાપડ માર્કેટ છે. ટેક્સટાઇલ ઉદ્યોગ અનેક લોકોને રોજગાર આપે છે. તેમજ હેન્ડલૂમ હાઉસની વસાહત છે.

અન્ય ઉદ્યોગોમાં યાંત્રિક ઉદ્યોગો જેવા કે અનાજ દળવાની મિલો, બરફના કારખાના અને ઇજનેરી એકમો છે. ૧૯૬૮માં GIDC સ્થાપિત થયા પછી સિમેન્ટ પાઇપ, ટાઇલ્સ, ફાઉન્ડ્રી, વીજ મોટર્સ, દવાઓ, રસાયણો અને પ્લાસ્ટિકના ઉદ્યોગો વિકસ્યા છે. વઢવાણમાં ફાર્માસ્યુટિકલ્સ, સિરામિક્સ, ફાસ્ટનર્સ અને એન્જિનિયરિંગના ઉદ્યોગો મજબૂત છે. મીઠું ઉદ્યોગ પણ મહત્વનો છે, જે ભારતની ૨૫% જરૂરિયાત પૂરી કરે છે. તેમજ કન્ફેક્શનરી, બેરિંગ્સ, સેનિટરી-વેર, મેટલ વેર્સ, સોડા એશ, બ્રોમિન અને કેમિકલ્સ જેવા ઉદ્યોગો છે.

પર્યટન ઉદ્યોગ વઢવાણની આર્થિકતામાં યોગદાન આપે છે. અહીં પ્રાચીન મંદિરો જેવા કે રાણકદેવી મંદિર, સ્વામિનારાયણ મંદિર, વાગેશ્વરીદેવી મંદિર અને હરસિદ્ધિ માતા મંદિર છે. તેમજ હવા મહેલ, મૂળી અને નળ સરોવર પક્ષી અભયારણ્ય જેવા સ્થળો પર્યટકોને આકર્ષે છે. વઢવાણ જૈન કેન્દ્ર તરીકે પણ પ્રસિદ્ધ છે.

વઢવાણમાં બેંકો જેવી કે રાષ્ટ્રીયકૃત, સહકારી અને ગ્રામીણ બેંકો વેપારીઓને સુવિધા આપે છે. શહેર મીટરગેજ અને બ્રોડગેજ રેલ્વે તથા રાજ્ય અને જિલ્લા માર્ગોથી જોડાયેલું છે. અહીં ૪૬ કિમી પાકા અને ૨૦ કિમી કાચા રસ્તાઓ છે. વઢવાણની આર્થિક સ્થિતિ મજબૂત છે અને તેના ઉદ્યોગો સ્થાનિક લોકોને રોજગાર પૂરો પાડે છે. GST જેવા સુધારાઓએ અહીંના ઔદ્યોગિક ક્લસ્ટરને વેગ આપ્યો છે.

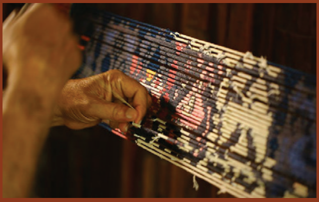

શિક્ષણ

વઢવાણમાં શિક્ષણની સ્થિતિ

વઢવાણ શિક્ષણક્ષેત્રે નોંધપાત્ર પ્રગતિ ધરાવે છે, અહીં પ્રાથમિક, માધ્યમિક અને ઉચ્ચતર માધ્યમિક શિક્ષણની સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ છે, જે સરકારી અને ખાનગી શાળાઓ દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત, ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે યુનિવર્સિટીઓ અને વિશિષ્ટ કોલેજો પણ અહીં કાર્યરત છે.

વઢવાણમાં સી. યુ. શાહ યુનિવર્સિટી એક મુખ્ય શૈક્ષણિક સંસ્થા છે, જે ૨૦૧૩માં ગુજરાત સરકારના ખાનગી યુનિવર્સિટી સુધારા બિલ હેઠળ સ્થાપવામાં આવી હતી. આ યુનિવર્સિટી વર્ધમાન ભારતી ટ્રસ્ટ દ્વારા સંચાલિત છે અને તેનું નામ ચીમનલાલ ઉજમશીભાઈ શાહના નામ પરથી રાખવામાં આવ્યું છે. આ યુનિવર્સિટીમાં એન્જિનીયરિંગ, મેડિકલ અને ટેક્નિકલ શિક્ષણ જેવા વિવિધ અભ્યાસક્રમો ઓફર કરવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત, સી. યુ. શાહ કોલેજ ઓફ એન્જિનીયરિંગ એન્ડ ટેક્નોલોજી, સી. યુ. શાહ મેડિકલ કોલેજ અને સી. યુ. શાહ પોલીટેક્નિક જેવી સંસ્થાઓ પણ શૈક્ષણિક વિકાસમાં યોગદાન આપે છે. અન્ય સુરેન્દ્રનગર યુનિવર્સિટી પણ વઢવાણમાં કાર્યરત જોવા મળે છે, જેની સ્થાપના શિવશક્તિ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ દ્વારા વર્ષ ૨૦૨૧માં કરવામાં આવી હતી. જેમાં

કોલેજ ઓફ હ્યુમેનિટીઝ એન્ડ સોશિયલ સાયન્સ, કોલેજ ઓફ પ્યોર એન્ડ એપ્લાય સાયન્સ, કોલેજ ઓફ એન્જિનિરીંગ એન્ડ ટેકનોલોજી, કોલેજ ઓફ કોમર્સ એન્ડ મેનેજમેન્ટ અંતર્ગત વિવિધ અભ્યાસક્રમો ચલાવવામાં આવે છે.

વઢવાણમાં ઐતિહાસિક શાળાઓમાં દાજીરાજ હાઈસ્કૂલ (૧૮૮૫માં સ્થાપિત) અને લડકીબાઈ કન્યા વિદ્યાલય (૧૯૨૧માં સ્થાપિત) નોંધપાત્ર છે. આ શાળાઓએ શિક્ષણના ક્ષેત્રે લાંબો ઇતિહાસ ધરાવે છે અને આજે પણ સક્રિય છે.

જિલ્લા શિક્ષણ અધિકારીની કચેરી વઢવાણમાં શિક્ષણનું સંચાલન કરે છે અને વિવિધ શાળાઓમાં આધારકાર્ડ કીટ જેવી સુવિધાઓ પૂરી પાડે છે. આ ઉપરાંત, જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન શિક્ષકોની તાલીમ અને શૈક્ષણિક ગુણવત્તા સુધારવા માટે કાર્ય કરે છે. આ સંસ્થાઓ શિક્ષણની ગુણવત્તા અને પહોંચને વધારવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે.

વઢવાણના તમામ નગરોમાં પ્રાથમિકથી ઉચ્ચતર માધ્યમિક શિક્ષણની સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ છે. સરકારી અને ખાનગી શાળાઓની હાજરીથી વિદ્યાર્થીઓને વિવિધ શૈક્ષણિક વિકલ્પો મળે છે. તાલીમી કોલેજો અને છાત્રાલયો પણ વિદ્યાર્થીઓની સુવિધા માટે કાર્યરત છે, જે ખાસ કરીને ગ્રામીણ વિસ્તારોના વિદ્યાર્થીઓ માટે ઉપયોગી છે.

વઢવાણમાં શિક્ષણની સ્થિતિ સંતોષજનક છે, જેમાં પ્રાથમિકથી લઈને ઉચ્ચ શિક્ષણ સુધીની સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ છે. સી. યુ. શાહ યુનિવર્સિટી અને અન્ય શૈક્ષણિક સંસ્થાઓએ આ વિસ્તારને શિક્ષણનું કેન્દ્ર બનાવ્યું છે. જોકે, ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં શિક્ષણની ગુણવત્તા અને પહોંચને વધુ સુધારવાની જરૂર છે.

ધાર્મિક અને સાંસ્કૃતિક વારસો

વઢવાણ ગુજરાતનું એક પ્રાચીન નગર છે, જે તેના ધાર્મિક અને સાંસ્કૃતિક વારસા માટે જાણીતું છે. આ શહેરમાં સોલંકી કાળની વાસ્તુકળા, જૂના મંદિરો, તળાવો અને ઐતિહાસિક ઘટનાઓના સ્મારકો છે. વઢવાણનો ઇતિહાસ ચાવડા રાજવંશ સાથે જોડાયેલો છે, જેમણે ૮૦૨ થી ૯૧૫ દરમિયાન કિલ્લા અને કોઠાઓ બનાવ્યા હતા. આ વારસો આજે પણ લોકોને આકર્ષે છે અને તેમના જીવનને ધાર્મિક મૂલ્યો અને સંસ્કૃતિથી જોડે છે.

વઢવાણમાં હિંદુ, જૈન અને ઇસ્લામી ધર્મોનું મિશ્રણ જોવા મળે છે, જે શહેરને વૈવિધ્યસભર બનાવે છે. રાણકદેવી મંદિર આનું મુખ્ય સ્થાન છે. આ મંદિર ૧૪મી સદીની ઘટના સાથે જોડાયેલું છે, જ્યારે જૂનાગઢના રાજા ખેંગારના પત્ની રાણકદેવીએ સિદ્ધરાજ જયસિંહના આક્રમણ વખતે સતી થઈને આત્મબલિદાન આપ્યું હતું. આ મંદિરમાં સોલંકી શૈલીની વાસ્તુકળા છે અને તે રાણકદેવીનું કોતરણીવાળું સ્મારક છે. તેની નજીક ભોગાવો નદીના કાંઠે માધાવાવ છે, જ્યાં રાજા સારંગદેવના પુત્ર-પુત્રવધૂએ લોકોના રક્ષણ માટે જીવન આપ્યું હતું. અહીં આરતીનું આયોજન થાય છે, જે શહેરનું ગૌરવ દર્શાવે છે. વઢવાણમાં પાંચ શિખરબંધ જૈનમંદિરો, ચાર શ્વેતામ્બંર જૈન મંદિરો તથા એક દિગંબર જૈન મંદિરો જોવા મળે છે. વઢવાણમાં મુહમ્મદ બેગડાના સમયની પાડા મસ્જિદ સૌથી જૂની મસ્જિદોમાંની એક છે. મહોરમના દિવસે વઢવાણમાં અલીખોરપીરના કારડીયા રાજપુતના મકવાણા હિંદુ પરિવારમાંથી છેલ્લી ૬ પેઢીમાંથી સોના-ચાંદીના ઝુલ્ફીકાર નીકળતાં હોવાનું નોંધાયું છે. જે હિંદ-મુસ્લિમ એકતાનું પ્રતિક હોવાનું માની શકાયું છે. કેટલાંક મહત્ત્વના કિલ્લાઓ અને મહેલોમાં-વઢવાણનો રાજમહેલ, વઢવાણ ધોળીપોળ વગેરે મહત્ત્વના ઐતિહાસિક સ્થાપત્યો જોવા મળે છે.

જૈન ધર્મનો પણ મોટો પ્રભાવ છે. વઢવાણ મહાવીર સ્વામીના પગલાંગળા માટે જાણીતું છે. અહીં દિગંબર અને શ્વેતાંબર જૈન મંદિરો છે. હિંદુ મંદિરોમાં સ્વામિનારાયણ મંદિર, વાઘેશ્વરી દેવી મંદિર અને ચરમાળિયા નાગનું મંદિર પ્રખ્યાત છે. નાગપંચમી પર અહીં મેળો ભરાય છે. દરગાહો પણ છે, જે સૂફી સંતોના સમાધિસ્થાનો છે અને સમુદાયિક સદ્ભાવનું પ્રતીક છે. વઢવાણ કેમ્પમાં નમક સત્યાગ્રહની ભૂમિકા પણ ધાર્મિક અને સ્વાતંત્ર્યના મૂલ્યોને જોડે છે. આ ચળવળના પડઘા વઢવાણના મોતીલાલ દરજીએ ઝીલ્યા હતા અને વઢવાણમાં રાષ્ટ્રીય લડતના બીજ રોપ્યા હતા. કવિ દલપતરામ, મહાકવિ ન્હાનાલાલ, ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ, જુગતરામ દવે, નવલરામ ત્રિવેદી, દુર્ગેશ શુક્લ, મનુભાઇ પંચોળી, પ્રજારામ રાવળ વગેરે લેખકોનું વતન વઢવાણ છે. વઢવાણનાં પ્રજારામ રાવળ જેઓ ભાવનગરની આયુર્વેદ કૉલેજના આચાર્ય બન્યા હતા. તેમનો આયુર્વેદનું અમૃત નામનો ગ્રંથ લખ્યો હતો.

વઢવાણની સંસ્કૃતિ તહેવારો, કળા અને પરંપરાઓમાં જોવા મળે છે. શહેરમાં કિલ્લા, દરવાજા અને હવામહલ જેવા સ્થાનો છે. પૂર્વમાં શિયાણી દરવાજો, પશ્ચિમમાં લાખુ દરવાજો અને ખાંડીપોળ, ઉત્તરમાં ધોળી પોળ અને ભોગાવો નદી પર બારી, દક્ષિણમાં ખારવાની પોળ છે. આ દરવાજાઓ ૮ મીટર ઊંચા છે અને સિદ્ધરાજ જયસિંહે તેમની મરામત કરાવી હતી. હેરિટેજ વોકમાં આ સ્થળોની મુલાકાત લેવામાં આવે છે, જે માધાવાવ ખાતે આરતી સાથે સમાપ્ત થાય છે.

ભાષા તરીકે ગુજરાતી મુખ્ય છે- જેમાં કાઠીયાવાડી લહેકો જોવા મળે છે, પરંતુ હિન્દી અને અંગ્રેજી પણ બોલાય છે. પરંપરાગત વેશભૂષામાં પુરુષો ચોરણો અને કેડિયુ, સ્ત્રીઓ ચણિયો અને ચોલી પહેરે છે, જેમાં બાંધણી, કઢાઈ અને કાચનું કામ હોય. આજે આધુનિક વસ્ત્રો વધ્યા છે, પણ પરંપરા જીવંત છે.

સંગીત અને નૃત્યમાં ગરબા અને ડાંડિયા પ્રખ્યાત છે, ખાસ કરીને નવરાત્રી દરમિયાન. નવરાત્રીમાં રંગબેરંગી વસ્ત્રોમાં લોકો ગરબા રમે છે. કળા અને હસ્તકલામાં બાંધણી, પિત્તળના ભાંડા, મેટલ વેર અને લાકડાંના રમકડાં જાણીતા છે. વઢવાણ બાંધણીનું સૌથી મોટું કેન્દ્ર છે.

તહેવારોમાં નવરાત્રી, જન્માષ્ટમી, દિવાળી, હોળી અને મકરસંક્રાંતિનો કાઈટ ફેસ્ટિવલ છે. તરણેતર મેળો સુરેન્દ્રનગર જિલ્લામાં થાય છે, જ્યાં ત્રિનેત્રેશ્વર મહાદેવ મંદિરે રાસડા નૃત્ય અને પરંપરાગત વેશભૂષા જોવા મળે છે. આ મેળો દ્રૌપદીના સ્વયંવર સાથે જોડાયેલો છે. આ તહેવારો ગુજરાતની સમૃદ્ધ સંસ્કૃતિને દર્શાવે છે. વઢવાણનો આ વારસો લોકોને એકત્ર કરે છે અને ભવિષ્યની પેઢી માટે પ્રેરણારૂપ છે.

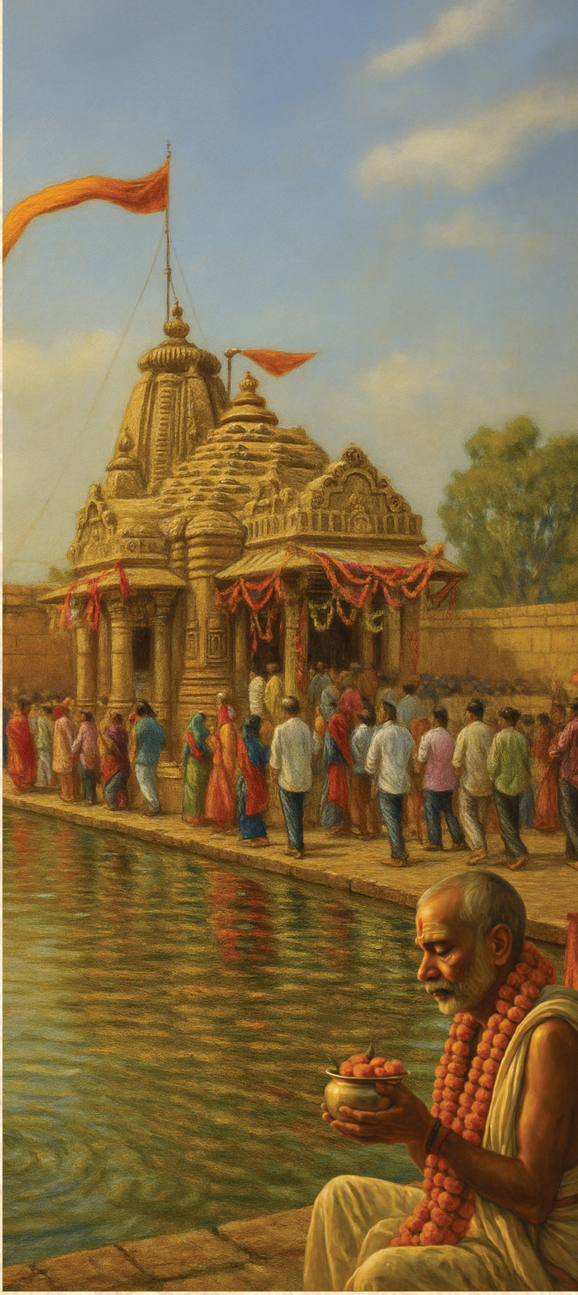

કોષ્ટક ૪: વઢવાણના મેળાઓ દર્શાવતું કોષ્ટક

અ.નં.	ગામ/કસબો	તાલુકો/મહાલ	મેળાનું નામ	મેળાનો સમય
૧.	દૂધરેજ	વઢવાણ	શીતળા સાતમ અને જન્માષ્ટમી	શ્રાવણ વદ ૭, ૮, અને ૯ (ઓગસ્ટ)
૨.	દેદાદ્રા	વઢવાણ	ગંગાવાવનો મેળો	ભાદરવા વદી આમાવાસ્યા (સપ્ટેમ્બર)
૩.	દૂધરેજ	વઢવાણ	જન્માષ્ટમી	શ્રાવણ વદી ૮ (ઓગસ્ટ)
૪.	દૂધરેજ	વઢવાણ	રથયાત્રા	અષાઢ સુદ ૨ (જુલાઇ)

પરિવહન

વઢવાણ શહેર પોતાના ઐતિહાસિક અને ઔદ્યોગિક મહત્વ માટે જાણીતું છે. આ શહેરની પરિવહન વ્યવસ્થા રેલવે અને રોડ ટ્રાન્સપોર્ટના માધ્યમથી સારી રીતે વિકસિત છે, જેના દ્વારા તે રાજ્યના મુખ્ય શહેરો જેવા કે અમદાવાદ, રાજકોટ અને અન્ય શહેરો સાથે જોડાયેલું છે.

વઢવાણ શહેર પાસે પોતાનું રેલવે સ્ટેશન, વઢવાણ સિટી રેલવે સ્ટેશન (WC), ડાજીપુરા વિસ્તારમાં આવેલું છે. આ સ્ટેશન સુરેન્દ્રનગર-ભાવનગર રેલમાર્ગ પર સ્થિત છે, પરંતુ તેની સેવાઓ મર્યાદિત છે અને અહીં થોડી ટ્રેનો જ અટકે છે. આથી, વઢવાણ વિસ્તારનું મુખ્ય રેલવે હબ સુરેન્દ્રનગર રેલવે સ્ટેશન છે, જે વધુ વ્યાપક રેલ સેવાઓ પૂરી પાડે છે. આ સ્ટેશન મીટરગેજ અને બ્રોડગેજ રેલમાર્ગો દ્વારા રાજ્યના અન્ય ભાગો સાથે જોડાયેલું છે, જે મુસાફરો અને માલસામાનના પરિવહન માટે અગત્યનું છે.

વઢવાણ શહેરમાં રોડ ટ્રાન્સપોર્ટ એ પરિવહનનું મુખ્ય માધ્યમ છે. શહેરમાં ૪૬ કિલોમીટર પાકા રસ્તાઓ અને ૨૦ કિલોમીટર કાચા રસ્તાઓ છે,

જે સ્થાનિક અને આંતરરાજ્ય પરિવહનને સરળ બનાવે છે. શહેરનો વાહન રજિસ્ટ્રેશન કોડ GJ-13 છે, જે ગુજરાતના સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાને રજૂ કરે છે.

વઢવાણ અને આસપાસના વઢવાણસિટી ઈન્ડસ્ટ્રિયલ એસ્ટેટમાં અનેક લોજિસ્ટિક્સ અને ટ્રાન્સપોર્ટ કંપનીઓ કાર્યરત છે. આ કંપનીઓ ફુલ ટ્રકલોડ, આંશિક લોડ અને કાર ટ્રાન્સપોર્ટ જેવી વિવિધ સેવાઓ પૂરી પાડે છે. લોકપ્રિય ટ્રાન્સપોર્ટ કંપનીઓમાં લાલજી મુલજી ટ્રાન્સપોર્ટ કો., ભાવના રોડવેઝ અને નારાયણજી પેરાજ ટ્રાન્સપોર્ટનો સમાવેશ થાય છે, જે સ્થાનિક અને આંતરરાજ્ય માલસામાનના પરિવહનમાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે.

વઢવાણ રાજ્યના મુખ્ય શહેરો જેવા કે અમદાવાદ અને રાજકોટ સાથે રાજ્ય અને જિલ્લા માર્ગો દ્વારા સારી રીતે જોડાયેલું છે. અમદાવાદની નિકટતાને કારણે, વઢવાણમાંથી મુસાફરો અને માલસામાનનું પરિવહન ગુજરાત તેમજ ભારતના અન્ય ભાગોમાં સરળતાથી થાય છે. આ જોડાણ ઔદ્યોગિક અને વ્યાપારિક પ્રવૃત્તિઓને વેગ આપે છે.

વઢવાણ એક સમયે વઢવાણ રાજ્યની રાજધાની હતું, જે તેના ઐતિહાસિક મહત્વને દર્શાવે છે. આ ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિ શહેરની પરિવહન વ્યવસ્થાને વધુ મહત્વ આપે છે, કારણ કે તે રાજ્યના અન્ય ભાગો સાથે જોડાણનું કેન્દ્ર રહ્યું છે. વઢવાણસિટી ઈન્ડસ્ટ્રિયલ એસ્ટેટની હાજરીએ શહેરને ઔદ્યોગિક કેન્દ્ર તરીકે સ્થાપિત કર્યું છે. આ ઔદ્યોગિક વિસ્તારને કારણે લોજિસ્ટિક્સ અને ફ્રેઈટ સેવાઓની માંગમાં વધારો થયો છે, જે શહેરની પરિવહન વ્યવસ્થાને વધુ મજબૂત બનાવે છે.

અમદાવાદથી વઢવાણનું અંતર ઓછું હોવાથી, તે મુસાફરો અને માલસામાનના પરિવહન માટે એક મહત્વપૂર્ણ કડી તરીકે કામ કરે છે. આ નિકટતા વઢવાણને વ્યાપાર અને ઉદ્યોગ માટે વધુ આકર્ષક બનાવે છે.

પ્રશાસનની દ્રષ્ટિએ

વઢવાણ, ગુજરાતમાં મહત્વનું વેપારી અને ઔદ્યોગિક કેન્દ્ર છે. અહીં પરિવહન વ્યવસ્થા રસ્તા, રેલ અને બસ સેવાઓ દ્વારા મજબૂત છે. વાહન વ્યવહાર માટે આરટીઓ (આધારભૂત પરિવહન કાર્યાલય)ની વ્યવસ્થા છે, જે વાહન નોંધણી, ડ્રાઇવિંગ લાઇસન્સ અને પરમિટનું કામ કરે છે. આ લેખમાં વઢવાણના પરિવહન અને વાહન વ્યવહાર વિશે સાદી રીતે જાણીશું.

વઢવાણ પ્રાચીન કાળથી જ રાજવી રાજ્યની રાજધાની હતું. ઝાલા રાજપૂતોના શાસનમાં અહીં મજબૂત કિલ્લા અને રસ્તાઓનું નિર્માણ થયું હતું, જે વેપાર અને પરિવહન માટે વપરાતા હતા. બ્રિટિશ કાળમાં વઢવાણ કેમ્પની સ્થાપના થઈ, જે પર્યટન અને વહીવટી કેન્દ્ર બન્યું. ૧૯મી સદીમાં રસ્તાઓનું વિસ્તારણ થયું, જે આજે પણ મુખ્ય હાઇવે તરીકે કામ કરે છે.

- **રસ્તા પરિવહન:** વઢવાણ રાષ્ટ્રીય હાઇવે (NH-47) અને રાજ્ય હાઇવે (SH-20)થી જોડાયેલું છે. ગુજરાત સ્ટેટ રોડ ટ્રાન્સપોર્ટ કોર્પોરેશન (GSRTC)ની બસો સુરેન્દ્રનગર, અમદાવાદ અને અન્ય શહેરો સુધી ચાલે છે. ખાનગી કંપનીઓ જેમ કે પટેલ ટ્રાન્સપોર્ટ અને ભલ્લા રોડવેઝ માલવાહન માટે સેવા આપે છે.
- **રેલ પરિવહન:** વઢવાણ જંક્શન રેલવે સ્ટેશન વેસ્ટર્ન રેલ્વેનું મહત્વનું સ્ટેશન છે. અહીંથી અમદાવાદ, મુંબઈ અને રાજકોટ જવાની ટ્રેનો ઉપલબ્ધ છે.
- **અન્ય:** શહેરમાં ઓટો-રિક્ષા અને ટેક્સીઓ સ્થાનિક પરિવહન માટે વપરાય છે. તાજેતરમાં સુરેન્દ્રનગર-દુધરેજ-વઢવાણ મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન (૧ જાન્યુઆરી ૨૦૨૫થી) ટ્રાફિક વ્યવસ્થા સુધારવા પર કામ કરી રહ્યું છે.

વઢવાણના વાહન વ્યવહારનું કાર્ય સુરેન્દ્રનગર આરટીઓ (GJ-13) દ્વારા ચલાવવામાં આવે છે. આ કાર્યાલય ‘સી’ બ્લોક, એમએસ બિલ્ડિંગ, ખોરાલી રોડ, સુરેન્દ્રનગરમાં આવેલું છે. અહીં વાહન નોંધણી, ડ્રાઇવિંગ ટેસ્ટ, પરમિટ અને HSRP (હાઇ સિક્યુરિટી રજિસ્ટ્રેશન પ્લેટ) જારી કરવાનું કામ થાય છે. શહેરમાં ટ્રાફિક પોલીસ અકસ્માત અને ગેરકાયદેસર વાહનો પર નજર રાખે છે.

સુરેન્દ્રનગર-વઢવાણ નગર વિકાસ યોજના ૨૦૩૪ હેઠળ નવા રસ્તાઓ, બાયપાસ અને આઇકોનિક રોડ (અલ્કાપુરી ચોકથી ઉપાસના રોડ)નું નિર્માણ થઈ રહ્યું છે. આથી પરિવહન વધુ સુગમ બનશે.

હવા મહેલ

હવા મહેલનું બાંધકામ ૧૮૮૦ની આસપાસ ઝાલા રાજપૂત શાસક ઠાકોર સાહેબ દાજીરાજ સિંહજીએ શરૂ કરાવ્યું હતું. તેમના મનમાં એક ભવ્ય તળાવનો મહેલ બનાવવાનું સપનું હતું, જેમાં ૪ પાંખો અને ૪થી ૫ માળની ઊંચાઇ હોત. પરંતુ ૧૮૮૫માં તેમનું અવસાન થતાં બાંધકામ અટકી ગયું. તેમના નાના ભાઈ અને ઉત્તરાધિકારી ઠાકોર સાહેબ બાલ સિંહજીએ આ મહેલને અશુભ માનીને તેનું બાંધકામ આગળ ન વધાર્યું અને તેમણે નવો મહેલ બનાવડાવ્યો.

૧૯૩૦ની આસપાસ ઠાકોર સાહેબ જોરાવર સિંહજીએ હવા મહેલને પૂર્ણ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો, પરંતુ દુર્ભાગ્યે તેમનું પણ અવસાન થયું અને મહેલ અધૂરો રહી ગયો. આજે આ મહેલની માત્ર એક પાંખનો ભાગ જ જોવા મળે છે, જે ઝાલા શાસકોની કળા અને બાંધકામની કુશળતાની ઝલક આપે છે.

હવા મહેલનું બાંધકામ સોમપુરા કલાકારો દ્વારા કરવામાં આવ્યું હતું, જેઓ હિન્દુ અને જૈન મંદિરોની કોતરણી માટે પ્રખ્યાત છે. આ મહેલની રચના અને શિલ્પકામ એટલું સુંદર છે કે તે જયપુરના હવા મહેલને પણ ટક્કર આપે. મહેલનો અધૂરો ભાગ આજે પણ તે સમયની કારીગરી અને શૈલીનો પરિચય આપે છે. આ સ્થળ અંબિકા નિવાસ મહેલ, મૂળીથી માત્ર ૨૦ કિલોમીટરના અંતરે આવેલું છે.

વઢવાણ, જેને અગાઉ 'વર્ધમાનપુરી' કહેવાતું હતું, ઝાલા રાજપૂતોનું શાસનસ્થળ હતું. તેમના શાસન દરમિયાન અનેક ઐતિહાસિક ઇમારતો બની, જેમાં રાજ મહેલ પણ સામેલ છે. રાજ મહેલમાં સુંદર બગીચા, ફુવારા, ટેનિસ કોર્ટ અને તળાવ આવેલા છે. ઝાલા શાસકોનો કળા અને સંસ્કૃતિ પ્રત્યેનો ઝુકાવ આ મહેલોમાં સ્પષ્ટ જોવા મળે છે.

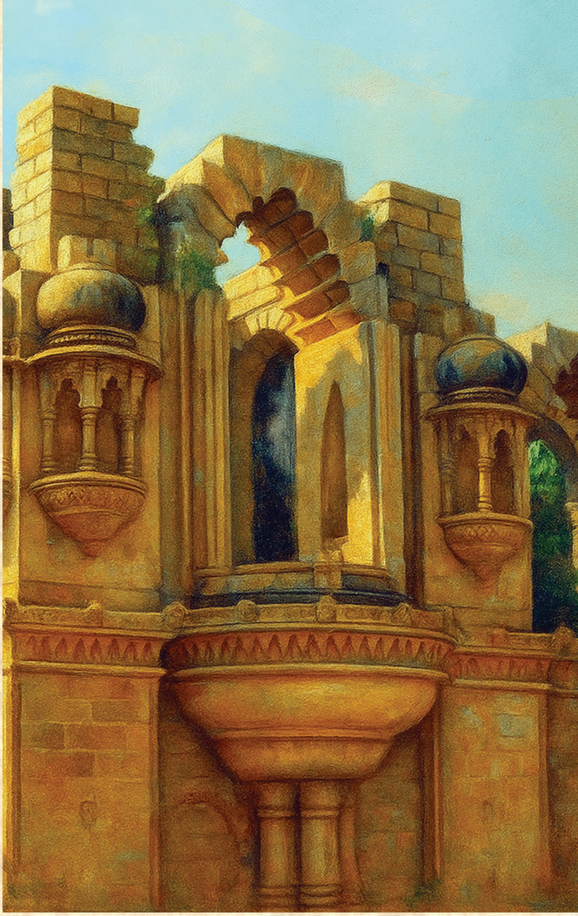

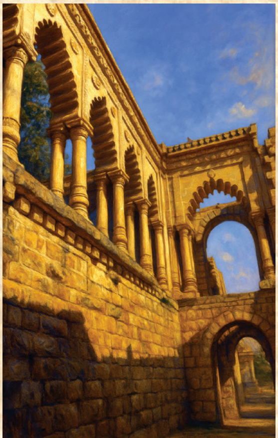

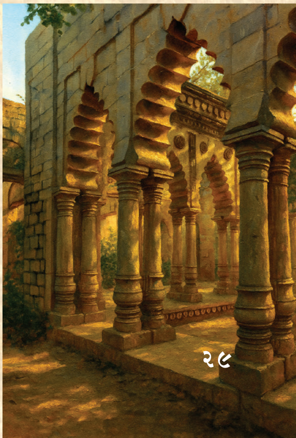

સોમપુરા સલાટ એ ગુજરાતની એક પ્રખ્યાત બ્રાહ્મણ નાત છે, જે શિલ્પકામ અને સ્થાપત્યમાં નિષ્ણાંત છે. તેમના પૂર્વજોએ સોમનાથ મંદિર જેવી અદભૂત રચનાઓ બનાવી હતી. આજે પણ તેમની પેઢીઓ હિન્દુ અને જૈન મંદિરોના જીર્ણોદ્ધાર અને કોતરણીનું કામ કરે છે.

ગુજરાતના પ્રવાસીઓએ જયપુરના હવા મહેલની મુલાકાત લેતા પહેલાં વઢવાણના આ હવા મહેલને જોવું જોઈએ. આ સ્થળ ગુજરાતની સમૃધ્ધ સંસ્કૃતિ, ઇતિહાસ અને કળાનો અનોખો નમૂનો છે. અધૂરો હોવા છતાં, આ મહેલની સુંદરતા અને શિલ્પકામ દરેક મુલાકાતીનું દિલ જીતી લે છે.

રાણકદેવીનું મંદિર

રાણકદેવીનું મંદિર ૯મી કે ૧૦મી સદીમાં બાંધવામાં આવ્યું હતું અને તે રાણકદેવીને સમર્પિત છે. આ મંદિર મારુ-ગુર્જર સ્થાપત્ય શૈલીના પ્રારંભિક નાગર તબક્કાનું ઉદાહરણ છે.

દંતકથા અનુસાર, ચૌલુક્ય રાજા જયસિંહ સિદ્ધરાજે ચુડાસમા રાજા ખેંગારની હત્યા કરી અને તેમની રાણી રાણકદેવીનું અપહરણ કર્યું. પાટણ જતા રસ્તે, રાણકદેવીએ વઢવાણમાં ભોગાવો નદીના કિનારે સતી થઈને પોતાનો જીવ આપ્યો. આથી જયસિંહે તેમની યાદમાં આ મંદિર બાંધ્યું.

ભોગાવો નદીના દક્ષિણ કિનારે રાણક દેવીનું મંદિર તરીકે ઓળખાતું સ્થાપત્ય મૂળ શિવ મંદિર છે સ્મૃતિ મંદિર નથી. તે જગ્યાએ હાડીમાંની જગ્યા તરીકે ઓળખાય છે. ઠાકોરશ્રી અર્જુનસિંહજી દેવલોક પામતા તેઓના હાડા કુળના રાણી શ્રી દેવકુંવરબા જે હાડીમાં તરીકે ઓળખાતા તેઓ સતી થયા. તેઓનો પાળિયો પૂજાય છે. દેરી છે જ્યાં વઢવાણ રાજ્યના સ્વર્ગસ્થ રાજવીઓની સ્મૃતિઓમાં દેરીઓ બનેલી છે અને ઝાલા રાજકુળ તથા અન્ય જ્ઞાતિઓના પાળિયાઓ છે.

મંદિરના બાંધકામનો સમય અને ઇતિહાસ સ્પષ્ટ નથી, પરંતુ તેની શૈલી ૧૦મી સદીની હોવાનું મનાય છે. કેટલાક વિદ્વાનોનું માનવું છે કે આ મંદિર ૯મી સદીના અંતમાં છાપા વંશના રાજા ધરણીવરહના શાસન દરમિયાન બાંધવામાં આવ્યું હતું. આ મંદિર રાષ્ટ્રીય મહત્વનું સ્મારક છે અને ભારતીય પુરાતત્વ સર્વેક્ષણ દ્વારા તેની જાળવણી થાય છે.

સ્થાપત્ય રાણકદેવીનું મંદિર ૯ મીટર ઊંચી પીઠ (પ્લેટફોર્મ) પર બાંધવામાં આવ્યું છે. તેનું શિખર મૈત્રક પછીના સમયની શૈલી ધરાવે છે, જેમાં આમલક અને કળશની રચના છે. મંદિરની બાહ્ય દિવાલો પર ત્રણેય દિશામાં કોતરણી છે, પરંતુ તેમાં મૂર્તિઓ નથી. આ કોતરણીમાં કીર્તિમુખ, ચૈત્ય, ગવાક્ષ અને તમાલપત્ર જેવી ડિઝાઇન છે. મંદિરના ઉત્તર દિશામાં પાણીનો નિકાસ છે, જે દર્શાવે છે કે આ શિવ મંદિર હોવું જોઇએ. મંદિર પાસે નંદીની મૂર્તિ છે. ગર્ભગૃહમાં મહાકાળી અને રાણકદેવીની બે સાદી મૂર્તિઓ છે. ગર્ભગૃહના દરવાજાની ફ્રેમ પર બ્રહ્મા, શિવ અને અન્ય દેવતાઓની મૂર્તિઓ છે.

परं मृत्यो अनु परेहि पन्थां यस्ते स्व इतरो देवयानात् ।
चक्षुष्मते शृणवते तं ब्रवीमि मा नः प्रजां रीरिषो मोत वीरान् ।।

પાળિયાના સ્મારકને પરંપરાગત રીતે મુખ્ય ત્રણ ભાગમાં વહેંચવામાં આવે છે જેમાં એક છે શિરોભાગ (ઉપલો ભાગ) જે પથ્થરના આ ત્રિકોણાકાર ભાગમાં સૂર્ય અને ચંદ્રની આકૃતિ કોતરવામાં આવે છે, જે મૃતકની શાશ્વત સ્મૃતિનું પ્રતીક છે. બીજો છે મધ્યભાગ જેમાં આ ભાગમાં અવસાન પામેલ વ્યક્તિની આકૃતિ હોય છે. જો સ્મારક સતીનું હોય તો અહીં હાથની આકૃતિ કોતરવામાં આવે છે. આકૃતિમાં વ્યક્તિના પહેરવેશ, અલંકારો, આયુધો અને તેની સાથેનાં પશુઓ પણ અંકિત હોય છે. ત્રીજો ભાગ નીચલો ભાગ કહેવાય છે જેમાં બનાવની વિગત આપતું લખાણ (લેખ) કોતરવામાં આવે છે, જે પાળિયાને ઐતિહાસિક આધાર પૂરો પાડે છે. પાળિયા માત્ર મૃત્યુનાં સ્મારકો નથી, પણ વીરપૂજા અને લોકસંસ્કૃતિનાં પ્રતિક સમાન છે.

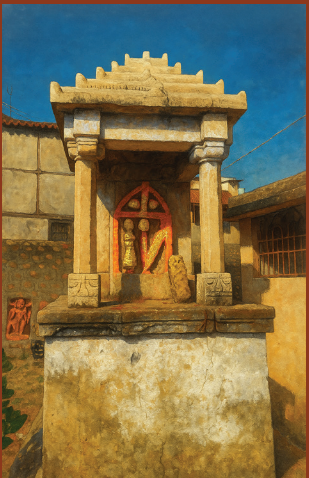

જળ સ્થાપત્યો

ધોળીધજા ડેમ

સુરેન્દ્રનગર બસ સ્ટોપથી લગભગ ૧૦ કીમી. નાં અંતરે ધોળી ધજા ડેમ આવેલ છે. આ ડેમ મુખ્યત્વે વઢવાણના ભોગાવો નદી પર બાંધવામાં આવ્યો છે સ્થાનિક લોકો માટે સપ્તાહિક રજા માણવા માટેનું સારું સ્થળ છે ત્યાં ખાણી-પીણીની વસ્તુઓ નહીવત પ્રમાણમાં હોવાથી સહેલાણીઓ એ ત્યાં ખાણી-પીણીની વસ્તુઓ સાથે લઇને જવાની થાય છે સામાન્ય ભીડ-ભાડ થી દુર હોવાથી અને સાધનોની અવર જવર ઓછી હોવાથી સ્થાનિક લોકો અને યુગલોનું આ મનપસંદ સ્થળ છે.

ગંગવો કુંડ-દેદાસરા

વઢવાણથી ૧૨ કિ.મી.નાં અંતરે દેદાસરા ગામે ગંગવાકુંડ ચાલુકય સમયનો છે. લીંબડીમાં રાજવીઓએ અનેક મંદિરો બંધાવીને ધાર્મિક મહત્ત્વ આપ્યું હતું. જેમાં દોલતસિંહજીના સમયમાં કૃષ્ણમંદિર, બાળકૃષ્ણ લાલજીનું મંદિર, રામનાથ મહાદેવ મંદિર, હરેશ્વર, જશેશ્વર, જગદીશ આશ્રમ, અકલેશ્વર, હવેલી, મહાકાલી, મહાલક્ષ્મી વગેરે મંદિરો સ્થાપત્યો બંધાવ્યા હતા. રાજ્ય તરફથી મંદિરનાં નિભાવ માટે આર્થિક મદદ પણ આપવામાં આવતી હતી.

ગંગાવાવ

આ વાવ વઢવાણ શહેરની પૂર્વ દિશામાં ગંદવડા તળાવ પાસે આવેલી છે. વિક્રમ સંવત ૧૨૨૫ એટલે કે ઈ.સ.૧૨૬૭માં વઢવાણમાં વડરા વિશળદેવ વાઘેલાનું રાજ હતું. તેમની પ્રિય દાસી ગંગાની સ્મૃતિમાં મહારાણીશ્રી એ આ વાવ બંધાવી હોવાનું મનાય છે. ગંગાવાવ શિખરયુક્ત છે. પાંચ માળ ધરાવતી આ વાવ સફેદ રેતિયાળ પથ્થરની બનેલી છે. આ વાવની લંબાઇ ૩૭.૫ મીટર અને પહોળાઇ ૩.૫ મીટર છે. તેના કૂવાનો વ્યાસ આશરે ૫.૫ મીટર છે. વાવના પ્રથમ કોઠાથી કૂવા સુધી આશરે ૭૭ પગથિયા છે. પગથિયાની બંને બાજુએ ગવાક્ષો છે. બંને ગવાક્ષો મૂર્તિ વિનાના ખાલી છે.

આ વાવના દરેક મતવાલ ચોરસ ફરસબંધીવાળા છે. દરેક મતવાલની નીચેના વાવના કોઠા તરફના ભાગે તોરણ કાંગરા વાળી છજ્જા-પટ્ટી છે. દરેક મતવાલના ત્રિશટના મથાળે ઘંટ આકારના કળશ મૂકેલ છે. આ વાવના ત્રીજા કોઠાની ડાબી તરફ એક સ્તંભના પથ્થરમાં અભિલેખ છે. ઇ.સ.૧૮૮૦ અંગ્રેજ સર વોટસને આ લેખની નોંધ કરાવેલ છે. આ લેખ ઘસાયેલ હોવાથી માત્ર સંવત ૧૨૨૫ ફાગણ સુદ-૯ ઉકેલી શકાયું છે. પશ્ચિમાભિમુખ વાવમાં પાણી ખેંચવા માટેની ગરગડી અને શાળની વ્યવસ્થા પણ છે. પૂર્વાભિમુખ ગંગાવાવનો પંચ શિખર મતવાલાવાળી પ્રાચીન ગંગાવાવ જિર્ણોધ્ધાર ઝંખી રહી છે. આ વાવમાં ફ્રાંસના કારશિખર ધરાવતો મંડપ છે. અને પ્રથમ ફૂટનાં ગવાક્ષ મથાળે ઇલિકા ભાતની કોતરણી હોવાનું બોર્ડમાં દર્શાવાયુ છે.

લાખુ વાવ

વઢવાણ શહેરની પશ્ચિમે લાખુપોળના દરવાજાની બહાર તળાવના અંદરના ભાગે આ વાવ આવેલી છે. લાખુ વાવ વિસલદેવની મહારાણીએ દાસીની સ્મૃતિમાં બંધાવી હતી. તેના કુળદેવી શક્તિમાતા અને રાંદલમાતાની યાદમાં વિક્રમ સંવત ૧૧૬૭માં વાવ બંધાવી હતી. આ વાવ લાખુપોળના દરવાજાની પાસે આવેલી હોવાથી ‘લાખવાવ તરીકે ઓળખાય છે. આ વાવ સાદી છે. રેતિયાળ લાલ પથ્થરની બનેલી છે. આ વાવની લંબાઇ આશરે ૨૫.૫ મીટર અને પહોળાઇ ૪.૫ મીટર છે. વાવના પ્રથમ કોઠામાં ઉતરતા ચૌદ પગથિયા છે. આ કોઠામાં પ્રવેશતા ઉત્તર-દક્ષિણ બાજુ દિવાલમાં સામ-સામે બે ગવાક્ષો છે. પરંતુ ગવાક્ષમાં કોઇ શિલ્પ નથી. પ્રથમ કોઠા પરથી બીજા કોઠા પછી ત્રીજા કોઠા ફવા છે. કૂવાના અંદરના ભાગની પહોળાઇ બાર ફૂટ છે. હાલ કૂવો આશરે પાંત્રીસ ફૂટ સુધી ઉડો છે.... કૂવા પર પાણી સિંચવાની ગરગડી અને સુર્યનારાયણનું અંકન છે. આ વાવની થોડા વર્ષ પહેલા મરામત થયેલ છે.

ચંદ્રવાવ

વઢવાણમાં આવેલી ચંદ્રવાવ સોલંકી શાસનના મંત્રી ચંદ્રશ્રી વર્ધમાન દ્વારા ઇ.સ.૧૨૪૫માં નિર્માણ કરવામાં આવી હતી, જે હાલ પુરાઇ ગયેલ છે અને તેના પર આધુનિક ઇમારત બનાવેલી છે.

માધાવાવ

માધાવાવ અથવા માધવ વાવ એ વઢવાણના શિયાણી પોળના દરવાજાથી પ્રવેશ કરતા સિધા જવાય છે. જુના શહેરના પશ્ચિમ ભાગમાં આવેલી છે. આ વાવમાં બે શિલાલેખ મળી આવેલ છે. સંસ્કૃત ભાષામાં લખેલ શિલાલેખ અનુસાર તેનું બાંધકામ વાઘેલા વંશના રાજા કરણદેવ દ્વિતીયના નાગર બ્રાહ્મણ મંત્રી દ્વારા ઇ.સ. ૧૨૯૪માં (વિક્રમ સંવત ૧૩૫૦) તેમના માતા-પિતાની સ્મૃતિમાં કરવામાં આવ્યું છે. તેમાં તેનું વર્ણન બે માળ ધરાવતી પથ્થરથી બનેલી વાવ તરીકે થયું છે.

બીજો શિલાલેખ ઘણો જ ઘસાઇ ગયેલો છે. તે નાગર મંત્રી સોઢલના પુત્રી લશમી દેવી (લક્ષ્મીદેવી) અને સોમના પુત્ર સિંધુની વાત કરે છે; જેઓ કદાચ માધવના માતા-પિતા હશે.

કથા અનુસાર, આ વાવ તેના બાંધકામના બાર વર્ષ બાદ પણ સૂકી હતી. રાજ પુરોહિતે આ વાવમાં પાણી લાવવા માટે બત્રીસ લક્ષણા દંપત્તિના બલિદાનની જરૂર જણાવી. તે માટે નવજાત શિશુ હોવા છતાં જન કલ્યાણ અર્થે રાજકુમાર અભેસંગ અને તેની પત્નીએ તે બલિદાન માટે તૈયારી બતાવી. તેઓ લગ્નના વસ્ત્રો પહેરી વાવમાં ઉતર્યા. જેવા તેઓ સાતમે પગથિયે પહોંચ્યા કે વાવમાં પાણી ભરાયું અને તેઓ તેમાં ડૂબી મૃત્યુ પામ્યા. તેઓના બલિદાન થકી આ વાવમાં પાણી આવ્યું. આ એક જાણીતી દંતકથા છે અને તેના પર લોકગીતો બન્યા છે.

બાર બાર વરસે નવાણ ગળાવ્યાં,
નવાણે નીર નો આવ્યાં જી રે

તેડાવો જાણતલ તેડાવો જોશી,
જોશીડા જોશ જોવરાવો જી રે

જાણતલ જોશીડો એમ કરી બોલ્યો,
દીકરો ને વહુ પધરાવો જી રે’

‘ઘોડા ખેલવતા વીર રે અભેસંગ!
દાદાજી બોલાવે જી રે’.....

આ વાવ પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશામાં બાંધવામાં આવી છે; પ્રવેશ પશ્ચિમ દિશામાં છે, જ્યારે વાવનો કુવો પૂર્વ દિશામાં છે. તે ૫૫ મીટર લાંબી છે અને પગથિયા ૪૯.૮૦ મીટર લંબાઈમાં સમાયેલા છે. વાવમાં લાંબા સાંકડા પગથિયા દ્વારા દાખલ થવાય છે. વાવને છ કૂટ (ઉપરથી બંધ અને ઉપર ખુલ્લા એમ પડતા વિભાગો) અને પગથિયાના છ જૂથ છે. દરેક કૂટ બાદ વાવની પહોળાઈ ઘટે છે. પગથિયાએ પહોળાઈ છ મીટર છે જે ઉપર છત્રી તરફ જતા ઘટીને ૩.૬ મીટર થાય છે. દરેક કૂટ પર છત્રી છે જે ચાર સ્તંભો પર ઊભી છે. છત્રી નીચેનાની બેસાય એવા પરસાળની લંબાઈ ૨.૭ મીટર છે. બે કૂટ વચ્ચે ૪.૮ મીટરની ઊંચાઇ હોવાને કારણે જાડી દિવાલો આવશ્યક છે. દરેક છત્રી એક ઉપર એક એવા નવ સ્તરો વડે બનેલી છે અને તેમની ઉપર મંદિરના શિખરોની માફક આમલક અને કળશ છે. કૂવાનો વ્યાસ ૫.૩ મીટર છે. છેલ્લા માળે બેવડા વળેલા છ માળખાં છે, જે ઉપરના દબાણ સામે રક્ષણ આપે છે. જેમાંના ચાર પાછલી દીવાલમાં જડેલા છે અને પથ્થરની બારશાખ વડે અચ્છાદિત છે.

પહેલ કૂટ ની બન્ને બાજુએ કોતરણી કરેલી પથ્થરની જાળી છે જે દીવાલનું પણ કાર્ય કરે છે. તે જાળી ચાર ટ ચાર એમ ૧૬ નાની જાળીઓ ધરાવે છે. તેની રચના દેલવાડાના વિમલ વસહી જૈન મંદિર અને અમદાવાદના સારંગપુરની રાણી મસ્જીદને મળતી આવે છે. વાવના મુખ્ય દરવાજાની દ્વારશાખની ઉભી કમાનમાં બેઠેલા દેવોની અને આડી કમાન પર રોજીંદા જીવનની ક્રિયાઓની આકૃતિઓ કોતરેલી છે.

દરેક કુટમાં ગોખલાઓ છે જેમાં મૂર્તિઓ છે. તેમાં ભૈરવ, સપ્તમૈત્રિકા, નવગ્રહ, દશાવતાર અને અન્ય દેવ દેવીઓની મૂર્તિઓ છે જેમને તેમની જર્જરિત સ્થિતિને કારણે ઓળખવી મુશ્કેલ છે. એક ગોખલામાં એક યુગલની મૂર્તિ છે તે માધવ તથા તેની પત્નીની છે. તેની નીચે ટૂંકો લેખ છે. અહીં અમુક મૈથુન મૂર્તિઓ પણ છે.

સંદર્ભ સૂચિ

૧. રાજગોર, શિવપ્રસાદ અને જયકુમાર ર. શુક્લ (૨૦૦૫). વઢવાણ. ગુજરાતી ભાષાનો સર્વપ્રથમ વિશ્વકોશ (એન્સાઈક્લોપીડિયા)

૨. Gujarat State Gazetteers. (1979). Gujarat State Gazetteer: Surendranagar District. Directorate of Government Printing, Stationery and Publications, Government of Gujarat.

૩. Census Report, Surendranagar District, 2001, p. 9.

૪. ડિઝાસ્ટર મેનેજમેન્ટ શાખા. (૨૦૧૭) કલેકટર કચેરી. સુરેન્દ્રનગર. પૃ. ૧૦-૧૧.

૫. Shah, A. and Desai, B. (2020). Geology of Western India. Mumbai: Scientific Books.

૬. Gujarat State Gazetteers. (1979). Gujarat State Gazetteer: Surendranagar District. Directorate of Government Printing, Stationery and Publications, Government of Gujarat.

૭. Census of India. (2001). Census of India 2001. Office of the Registrar General & Census Commissioner, India.

૮. પરમાર, કુમારપાળ અને પંડ્યા, મનીષ. (૨૦૨૩). "સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાના પ્રવાસન સ્થળો". AYUDH: International Peer-Reviewed Referred Journal. May–2023 1 (96): 99-104

૯. પરમાર, કુમારપાળ (૨૦૨૨). પ્રાચીન જળ સ્થાપત્ય તરીકે માધા વાવ. કસુંબો (૧૦): ૧-૪.

૧૦. આપણો જિલ્લો સુરેન્દ્રનગર. (૨૦૧૪). સ્થાનિક સાહિત્ય. જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન. સુરેન્દ્રનગર. પૃ. ૧૪૭.

૧૧. આચાર્ય, અરવિંદ, ભુપેન્દ્ર દવે અને વિનુભાઈ ગાંધી (૨૦૧૦). મારૂ શહેર વઢવાણ, સુરેન્દ્રનગર.

૧૨. બાવીસી, મુગટલાલ. (૨૦૦૦), લીંબડી રાજ્યનો ઈતિહાસ, નવભારત પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ.

૧૩. પંડ્યા, મનીષ (૨૦૨૫). ભારતીય સ્વતંત્રતા સંગ્રામમાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાનું પ્રદાન: એક ઐતિહાસિક અધ્યયન. અપ્રગટ મહાનિબંધશોધ. વઢવાણ: સુરેન્દ્રનગર યુનિવર્સિટી

૧૪. વાળા, વર્ષા કે. (૨૦૧૫). સુરેન્દ્રનગર જિલ્લો: એક ઐતિહાસિક અધ્યયન, અપ્રગટ મહાનિબંધશોધ. અમદાવાદ: ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ

૧૫. પરમાર, કુમારપાળ (૨૦૨૨). પ્રાચીન જળ સ્થાપત્ય તરીકે માધા વાવ. કસુંબો (૧૦): ૧-૪.

૧૬. આચાર્ય, અરવિંદ, ભુપેન્દ્ર દવે અને વિનુભાઈ ગાંધી (૨૦૧૦). મારૂ શહેર વઢવાણ, સુરેન્દ્રનગર.

૧૭. લાલ, કે.એસ.અને અન્ય. (૨૦૧૮). "મધ્યકાલીન ભારત" સંપા. આર.પી.ત્રીપાઠી, ભારતનું ગેઝેટિયર (ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિ), સંપા. ડાઁ. પી.એન.ચોપરા, અમદાવાદ: યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ

૧૮. પંડ્યા, મનીષ (૨૦૨૫). ભારતીય સ્વતંત્રતા સંગ્રામમાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાનું પ્રદાન: એક ઐતિહાસિક અધ્યયન. અપ્રગટ મહાનિબંધશોધ. વઢવાણ: સુરેન્દ્રનગર યુનિવર્સિટી

૧૯. વિકાસ દશકો (૨૦૨૩). સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા સેવા સદન કચેરી, સુરેન્દ્રનગર

૨૦. મેહતા, બી. (૨૦૧૨). સૌરાષ્ટ્રનો સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામ: વઢવાણની ભૂમિકા. ગુજરાત વિદ્યાપીઠ પ્રકાશન.

૨૧. વાળા, વર્ષા કે. (૨૦૧૫). સુરેન્દ્રનગર જિલ્લો: એક ઐતિહાસિક અધ્યયન, અપ્રગટ મહાનિબંધશોધ. અમદાવાદ: ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ

૨૨. https://dcmsme.gov.in/dips/DIP%20of%20Surendranaga.pdf

૨૩. https://www.wiaindia.org/

૨૪. C. U. Shah University. (2025). About Us. Retrieved from official university website: https://www.cushahuniversity.ac.in/

૨૫. Surendrangar University. (2025). About Us. Retrieved from official university website: https://suni.ac.in/

૨૬. શાહ, એસ. (૨૦૦૮). વઢવાણનો ઇતિહાસ અને વારસો. સુરેન્દ્રનગર: લોકલ હિસ્ટોરી સોસાયટી.

૨૭. મહેતા, આર. (૨૦૧૨). સોલંકી કાળની વાસ્તુશિલ્પ અને ધાર્મિક સ્થળો. જણગઢ: રાજકોટ યુનિવર્સિટી પ્રેસ.

૨૮. પટેલ, જે. (૨૦૧૫). ગુજરાતી લોકવેશ અને હસ્તકલા. સુરત: ગુજરાત સ્ટેટ ટેક્સટાઈલ્સ.

૨૯. દેસાઈ, એમ. (૨૦૧૦). ગુજરાતના તહેવારો અને મેળાઓ. અમદાવાદ: ગુજરાત વિદ્યાપીઠ પબ્લિકેશન્સ.

૩૦. ગાંધી, એમ. (૨૦૧૪). સત્યના પ્રયોગો. અમદાવાદ: નવજીવન પ્રકાશન મંદિર.

૩૧. Desai, R. (2017). Logistics and Transport Services in Gujarat. Ahmedabad: Gujarat Publications.

૩૨. Shah, M. (2020). Industrial Estates and Their Impact on Local Economies. Vadodara: Economic Press.

૩૩. પરમાર, કુમારપાળ અને રાકેશ પરમાર, (૨૦૨૨), સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાની વાવ: ગંગા વાવ, https://www.youtube.com/ watch?v=14zYrnnUs08

૩૪. પરમાર, કુમારપાળ અને રાકેશ પરમાર, (૨૦૨૨), "વણઝારી વાવ"ની કથા, સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાની વાવ: માધા વાવ, https://www.youtube.com/ watch?v=9k9CNYdUho8&t=6s

આવો, વઢવાણની ઐતિહાસિક અને સાંસ્કૃતિક વિરાસતને ઉજાગર કરીએ અને આવનારી પેઢી માટે તેનું સંવર્ધન કરીએ.

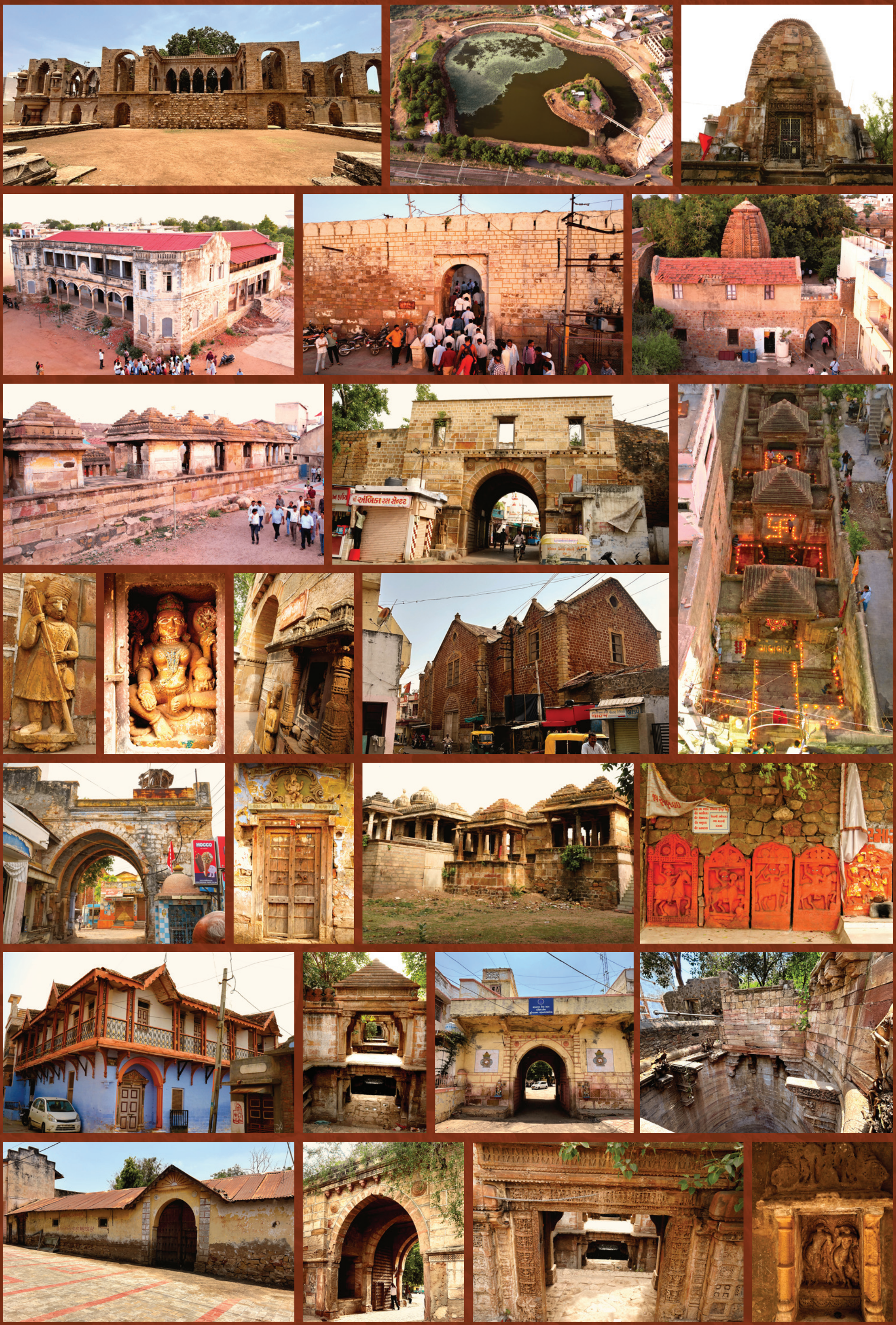

ગુજરાત એ ઐતિહાસિક અને સાંસ્કૃતિક વિરાસતની દ્રષ્ટીએ ઘણું જ સમૃધ્ધ રાજય છે. અહી પુરાતનકાળથી અનેકવિધ અવશેષો સચવાયેલા અને ધરબાયેલા આજે પણ જોવા મળે છે. રાજયના ખૂણે ખૂણો આપણને ભવ્ય ઇતિહાસમાં લઈ જાય છે. આ રાજયનાં અનેકવિધ નગરો આજે પણ તેની પ્રાચીન સભ્યતા અને કલા સ્થાપત્યને કારણે સમગ્ર વિશ્વનાં લોકોને આકર્ષિત કરે છે અને આવું જ એક વારસે મળ્યું નગર છે આપણું વઢવાણ.